

Eesti ja Venemaa vaheline riigipiir. Tekkimine, muutmine, taastamine

Mart Nutt

1. Piiriküsimuse taust

Piiriteema on olnud uurimisobjektiks rahvusvahelisel tasandil alates 19. sajandi lõpust. See tähtsustus koos mitmete protsessidega, mis iseloomustasid rahvusvahelisi arenguid üle-eelmise sajandi teisest poolest alates. Esmalt seostus piiride küsimus koloniaalekspansiooni märkimisväärse laieningega. Sellega kaasnes õigustuste otsimine imperialistliku poliitika läbiviimiseks ja teiste maade haaramiseks oma mõjusfääri. Samadel alustel tekkisid ka geopolitiilised argumentid. Teiseks edenesid sel ajajärgul rahvuslik liikumine, rahvuslik vabadusvõitlus, püüdlused ühendada ühe rahvuse esindajad ühe riigi koosseisu ning tekkisid teooriad kultuuriautonomiast ja rahvaste enesemääramise õigusest. Balkanimaade iseseisumine, Saksamaa ja Itaalia kui uute suurriikide tekkimine ja Austria-Ungari rahvaste, poolakate ning soomlaste pürgimused autonoomia laiendamiseks ja varjatult iseseisumiseks, Hispaania koloniaalvõimu lõplik taandumine Uuest Maailmast, dominioonide loomine Briti Euroopa-päritolu rahvastikuga kolooniates – kõik see tekitas praktilise vajaduse esitada neid arenguid oma nägemuses, leida teoreetilisi põhjendusi. See tekitas nõudluse eeskätt geopolitiilise piirikäsitluse järele, mida käsitlesid oma teostes F. Ratzel, K. Haushofer ja R. Kjellen, kes töid piiriteema kindlalt

sisse nii riikide poliitikasse kui ka avalikesse aruteludesse.¹

Eesti ja Venemaa vahelise piiri kujunemislugu, aga ka hilisem piiriproblemaatikat puudutav areng mahub kenasti rahvusvahelisse protsessi. Seda teemat on võrdlemisi mitmekülselt ka erinevates uurimistöodes käsitletud.

Eesti-Vene riigipiiri teemal on põhjapanev uurimistöo Edgar Mattiseni 1989. aastal ilmunud monograafia „Tartu rahu”.² Tartu rahu järgsele piirile keskendus E. Mattisen uurimuses „Eesti-Vene piir”.³ Selles monograafias on käsitletud kogu suhetekompleksi, mis haakub Eesti ja Venemaa vahelise piiri teemaga, alates selle küsimuse esilekerkimisest, hõlmates Tartu rahulepingu, piirimuudatused 1944.–1945. aastal ja hiljem ning jõudes piiriküsimuste taastõstatumiseni pärast Eesti iseseisvuse taastamist ja NSV Liidu lagunemist.

Geopoliitilisest vaatenurgast on piiriteemaatikat süvendatult uurinud Eiki Berg.⁴ Raamat annab süsteemse ülevaate geopolitikast, tutvustades aine kujunemist ja saatust, olulisemaid geopolitika koolkondi, teoreetikuid ja viljelejaid ning geopolitiilisi kontseptsioone sise- ja välispolitiiliste strateegiatena.

Eiki Bergi eestvõtmisel on ka pööratud tähelepanu piiride tähtsusele inimeste identiteedi kujunemises, piiriüleses koostöös ja

¹ F. Ratzel. Politische Geografie oder die Geografie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges. München und Leipzig, 1897; F. Ratzel. Der Lebensraum: Eine biogeografische Studie. Tübingen, 1901; K. Haushofer. O geopolitike. Raboty raznyx let. Mysl. Moskva, 2001; R. Kjellen. Riik kui eluvorm. Tallinn, 1940.

² E. Mattisen. Tartu rahu. Monograafia. Tallinn: Eesti Raamat, 1989.

³ E. Mattisen. Eesti-Vene piir. Ilo. Tallinn, 1993.

⁴ E. Berg. Geopoliitika. Tartu, 1998.

piiräärsete elanike arusaamas riigipiiridest. 1997. aastal ilmus Bergi toimetusel raport „*Common Border, Shared Problems. Research Reports on the Estonian-Russian Border*” („Ühine piir, jagatud probleemid. Uuring Eesti-Vene piirist”) ning 2001. aastal raport „*Negotiating Borders of Multiple Meanings. Research Reports*” („Piiriläbirääkimised erinevas tähenduses. Uuring”).

Eiki Bergi koostatud artiklikogumik „Eesti tähendused, piirid ja kontekstid” võtab kokku Eesti piiri teemat käsitleva olulise materjali.⁵ Kogumiku artiklite autoriteks on lisaks Eiki Bergile Saima Oras, Jaanus Vemaa ja Jussi S. Jauhiainen. Muu hulgas on kogumikus süvendatult käsitletud Eesti-Vene piiriläbirääkimisi ja avatud eeskätt Eestis valitsenud meeleolud ja Eesti valitsuse poolsete argumentide piiriküsimuses, aga samuti järkjärguline loobumine valitsuse poliitikas Tartu rahu järgsest piirist kuni Tartu rahu mainimiseni piirilepingus.

Poliitgeograafiat on põhjalikult uurinud Ott Kurs.⁶

2000. aastal avaldas oma peaseminaritöö Kristiina Kallas teemal „Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised 1990–1994”. Kallas käsitles läbirääkimisi tervikliku protsessina, tõi välja läbirääkimiste algusega seotud asjaolud ning iseloomustas läbirääkimiste teemasid kronoloogilises järjekorras: sõjalisi, piiri-, humanitaar- ja majandusküsimusi. Kallas tõdes, et hinnangut läbirääkimistele tervikuna ei saa veel anda, sest need ei ole näiteks piirilepingute osas lõppenud.⁷

Riin Saadjärv kirjutas magistr töö teemal

„Venemaa piiriläbirääkimistel kasutatavatest argumentidest ja põhjendustest 1991. aasta järel”. Saadjärv andis ülevaate rahvusvahelistest ja riikidevahelistest piirilepingutest, normatiivsetest argumentidest ja strateegilistest väärtustest, mida piirivaidluste käigus on välja toodud. Töö ülesandeks oli seatud selgitada, kui palju kasutatakse rahvusvahelisel areenil riikidevahelistes suhetes normatiivseid argumente ning milline on reaalspoliitiliste argumentide roll. Seda tegi autor Venemaa piirivaidluste näidete varal nelja riigiga – Jaapani, Hiina, Eesti ja Lätiga. Autor tõdes, et tänini puudub üldaktsepteeritud piirikonfliktide uurimise teooria ja iga piirivaidlust nähakse unikaalsena. Rahvusvahelisest õigusest lähtutakse aga niivõrd, kui võrd seda nõuab vastastikune võimutasakaal. Saadjärv on esitanud oma magistr töö põhjaliku historiograafia kogu piiritemaatikast puudutavatest uurimustest.⁸

Uusim riigipiiri problemaatikat puudutava raamat on 2010. aastal ilmunud Henn Põlluaasa „Eesti-Vene piirileping”. H. Põlluaas on läbi töötanud peaaegu kogu teemat puudutava allikmaterjali, välja arvatud riigisaladusega kaitstud dokumendid.⁹ Autor esindab selgelt Eesti-Vene piirilepingu vastaste seisukohta, jõudes järeldusele, et uut piirilepingut ei ole vaja, sest Tartu rahuleping on olemas ja sellega on Eesti ja Venemaa vaheline riigipiir määratud.¹⁰

Venemaa muutunud rahvusvahelist rolli ning selle mõju tema läbirääkimiste stiilile, sealhulgas piiriläbirääkimistel, on uuritud Tartu Ülikooli politoloogia- ja riigiteaduste osakonnas.¹¹

⁵ E. Berg. Eesti tähendused, piirid ja kontekstid. Tartu, 2002.

⁶ O. Kurs. Eesti piirid Euroopa riikide taustal. – Akadeemia 1993, nr. 3, lk. 451–468; O. Kurs. Poliitgeograafia arengulugu. – Akadeemia 1993, nr. 12, lk. 2640–2666.

⁷ K. Kallas. Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised 1990–1994. Tartu Ülikool, Tartu, 2000.

⁸ R. Saadjärv. Venemaa piiriläbirääkimistel kasutatavatest argumentidest ja põhjendustest 1991. aasta järel. Tartu Ülikool, Tartu, 2008.

⁹ H. Põlluaas. Eesti-Vene piirileping. Ära andmine või äraandmine. Kunst, Tallinn, 2010.

¹⁰ Samas, lk. 503–506.

¹¹ K. Kuuse 1998. aastal kaitstud töö „Venemaa külma sõja järgne geopoliitika välispoliitilise strateegiana” (juhendaja E. Berg); K. Kivikase 2002. aastal kaitstud uurimus „Venemaa geopoliitilise mõtte mõju Venemaa välispoliitikale aastatel 1991–2001” (juhendaja E. Berg); M.-E. Rannajõe 2006. aastal ilmunud lõputöö „Riigi välispoliitiliste identiteetide muutumine. Eesti-Vene suhted 1991–2005” (juhendaja H. Pääbo).

Julgeolekupoliitilisest ja piirikonflikti vaatenurgast on Eesti-Vene piiri probleeme uurinud Jevgenia Viktorova.¹²

Käesolev kirjutis ei keskendu teoreetilistele arutlustele, vaid vaatleb Eesti-Vene riigipiiriga seonduvat konkreetset situatsiooni, selle arengut ajaloolises järjestuses ja püüab leida põhjusi, miks riigipiiri teema on kujunenud sensitiivseks eriti NSV Liidu lagunemise, Eesti iseseisvuse taastamise ja Vene Föderatsiooni kui riigi tekkimise järel. Teema käsitlemisel on autor püüdnud leida vastust küsimustele, kas uut piirilepingut Eesti ja Venemaa vahel oli üldse vaja ning sellest tulenevalt – kas rohkem kui aastakümne pikkuseks veninud, kohati kurnav ja avalikkuses Eesti võimudele süüdistusi liigses järeleandlikkuses kaasa toonud läbirääkimisprotsess oli üldse tarvilik? Kas uue piirilepingu sõlmimine tingimustel, mis olid Eestile vastuvõetavad, oli üldse võimalik ning kas õigeaegsed kompromissid oleksid toonud uue riigipiiri määramisel edu? Samuti, kas järeleandmised, mida Eesti pool läbirääkimiste käigus tegi, olid õigustatud ja aitasid Eesti teiste eesmärkide saavutamisele kaasa?

Et teema on ulatuslik, paneb artikkel punkti ajal, kui Eesti ja Venemaa olid uue piirijoone kulgemises kokku leppinud ja takistused piirilepingu sõlmimiseks näisid olevat kõrvaldatud, ehk siis 20. sajandi lõpus. Ent uut riigipiiri lepingut ei ole Eesti ja Venemaa vahel tänini. Miks, sellele püüame leida vastust ehk kunagi edaspidi.

Allikmaterjalina on kasutatud Eesti-Vene piiri kohta tehtud uurimusi. Läbi on tööta-

tud läbirääkimiste ajajärgu perioodika, et välja selgitada arvamusi liidrite seisukohti ja avaliku arvamuse muutumist selle protsessi käigus. Samuti on kasutatud dokumente, õigusakte ja nende seletuskirju, arhiivimaterjale, seadusandlike kogude protokolle ja stenogramme ning teemasse puutuvat ameiisikute kirjavahetust.

2. Eesti ja Venemaa vahelise piiri kujunemine. Tartu rahuleping

Eesti riigipiiri küsimus tõstati 1918. aastal, mil 24. veebruari manifestiga kõigile Eestimaa rahvastele esitati ka loetelu Eesti maakondadest. Selles loetelus ei olnud Petserimaad. Oli aga märkus, et vabariigi piiride lõplik kindlaksmääramine Lätimaa ja Vene riigi piiriäärsetes maakondades sünnib rahvahääletuse teel, kui praegune ilmasõda on lõppenud.¹³ Siiski märkis näiteks Jaan Tõnisson juba 12. veebruari 1918. a. kirjas Saksa saadikule Stockholmis tulevase sõltumatu Eesti maa-alasid loetledes nende hulka kuuluvana ka „setus, s.o. autonoomsed õigeusklikud eestlased Pihkva kubermangus Petseri ja Irboska ümbruskonnas”.¹⁴

Ka Saksa okupatsiooni aegne administratsioon järgis eestlaste etnilist piiri, lülitades Petseri, Lobotka, Pankjavitsa ja osaliselt Irboska valla 60. Saksa korpuse haldusesse koos Liivimaa kubermangu põhiosaga. Pärast Saksa okupatsiooniar mee lahkumist pidas Eesti Vabariik neid piire oma riigipiiriks.¹⁵

¹² J. Viktorova. Conflict Transformation the Estonian Way. The Estonian-Russian Border Conflict, European Integration and Shifts in Discursive Representation of the „Other”. – Perspectives. The Central European Review of International Affairs 2007, nr. 27 (Winter 2006/2007), lk. 44–66; J. Viktorova. Transformation or Escalation? The Estonian-Russian Border Conflict and European Integration, working paper nr. 21. – Working Paper Series in EU Border Conflicts Studies, Department of Political Science and International Studies. University of Birmingham, Birmingham, 2006; J. Viktorova. Identity and Alterity. An Apologia for Boundaries. – Routing Borders between Territories, Discourses and Practices. H. van Houtum, E. Berg (eds.) Ashgate. Aldershot, 2003; J. Viktorov, E. Nikiforova. Shifting Borders within the Contested Borderland. – Negotiating Borders of Multiple Meanings. E. Berg (ed.). Tartu University Press. Tartu, 2001. J. Viktorova, P. Joenniemi. Regional Dimensions of Security in Border Areas of Northern and Eastern Europe. Tartu University Press, Tartu, 2001; J. Viktorova. Building a Common Security Space? – The Case of the Estonian-Russian Border Area. Academic Centre for Baltic and Russian Studies, 2001; <http://www.ut.ee/ABVKeskus>.

¹³ Manifest kõigile Eestimaa rahvastele. – Eesti riikluse alusdokumendid 1917–1920. Tartu, 2008.

¹⁴ F. von Dellingshausen. Im Dienste der Heimat! Stuttgart. 1930, lk. 316–318. Viidatud kogumikust „Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikas 1917–1920”. Jaan Tõnissoni Instituut, Tallinn, 1993, lk. 63.

¹⁵ E. Mattisen. Eesti-Vene piir, lk. 28.

Riigipiiri kulgemise ehk piirjoone asukohast hakati rääkima aga siiski ligi aasta hiljem, mil Eesti valitsus oli kehtestanud reaalse kontrolli Eesti territooriumi üle. Asutava Kogu poolt 19. mail 1919. aastal vastu võetud ajutises põhiseaduses sätestati, et Eesti piiridesse kuulub Virumaa ühes Narva linna ja selle ümbruskonnaga ning Petserimaa (Petseri linn ühes Petseri, Irboska, Pankovitsa ja Lobotka vallaga)¹⁶, ehk siis erinevalt manifestist oli märgitud nii Petserimaa kui ka võimalikud strateegilised alad, mis oleksid olnud vajalikud Narva linna kaitsmiseks.

Tolleaegsed piiriküsimused jagunesid kolme gruppi: Eesti-Vene maismaapiir, Eesti-Läti maismaapiir ning Eesti merepiir. Kuna Eesti-Läti piiri ning Eesti-Soome merepiiri teemat käesolevas artiklis ei käsitleta, siis keskendume alljärgnevalt Eesti-Vene piiri-probleemaatikale. Eesti-Läti piiri koha pealt märgime üksnes, et „Läti avalikus arvamuses on leplikkust oodata, mida esialgu on tunda selleski küsimuses, et lõplik otsus niisuguste maakohtade ja linnade, nagu Valga ja Heinaste, riikliku kuuluvuse üle tehakse rahvahääletamise teel”.¹⁷ Nii see paraku ei läinud ja Eesti-Läti piir põhjustas aastaid erimeelsusi.

Samas on vaidlusküsimusi tekitanud Eesti ja Venemaa vahel maismaapiir ning piir riikidevahelistel järvedel – Peipsi ja Pihkva järvel. Merepiir ei ole kirgi eriti üles kütnud, mistõttu raskuspunkt nii piiriläbirääkimistel kui ka avalikus arutelus ja menetluses parlamendis on keskendunud just maismaapiirile.

Kus on Eesti piirid, oli aruteluaineks juba varem, kui eestlastest said Tsaari-Venemaa alamad ja nad jagunesid nelja kubermangu vahel. Vene ajutine valitsus andis eestlaste nõudmisel 30. märtsil 1917. aastal välja määruse Eesti kubermangu administratiivse

juhtimise ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta. Selle kohaselt liideti Eestimaa kubermanguga Liivimaa kubermangu eestlastega asustatud alad. Piir kulges siiski mööda maakonna piire, mitte etnilist piiri, mis tekitas lahkkelisid lätlastega. Piir Läti ja Venemaaga jäi täpselt kindlaks määramata kuni Vabadussõja lõpuni.¹⁸ Narva linna ja selle ümbruse ühendamise Eestimaa kubermanguga nõustus Vene NFSV Rahvakomissaride Nõukogu 16. novembril 1917. aastal.¹⁹

Eesti piir Venemaaga kehtestati 1920. aastal sõjategevuse tulemusena.²⁰ Kõige tõsisemad vastuolud rahuläbirääkimistel ilmnedki just piiri kindlaksmääramisel.²¹ Piiri kulgemise otsustas lõppkokkuvõttes rindejoon relvarahu sõlmimise ajal 3. jaanuaril 1920. Kuna mõlemal poolel olid pretensioonid territooriumidele, mis jäid teisele poole rindejoont, võib lahendust, mis vormistati Tartu rahulepinguga Eesti-Vene riigipiiriks, pidada kompromissiks. Eesti poole argumendid toetusid eestlaste etnilisele territooriumile (ühendada kõik eestlased Eesti Vabariigi koosseisu), kuid lõppkokkuvõttes oli etnilisest piirist määravam strateegiline piirijoon, et Eesti oleks kaitstav Venemaa suunalt tuleva rünnaku eest. Seepärast oli ka Eesti kergesti nõus loobuma pretensioonist tõmmata piirijoon Luuga jõeale, kuid ei nõustunud piirijoonega Narva jõel ja Petserimaa kuulumisega Venemaale. Venemaa viitas toorainevajadusele ja nõudis endale põlevkivirikkaid alasid Kirde-Eestis. Vene läbirääkimiste delegatsioon pakkus alguses piiriks Port-Kunda–Sonda–Pungerja liini, Eestimaast poole Virumaad Narva linnaga, keskhommikupoolse osa Võrumaast ja Petserimaa ära lõigates.²² Seda soovi võis näha majanduslikuna, kuid ka võimaliku sõjalise platsdarmina Eesti ründamiseks. Kuna alad, millele Venemaa pretendeeris, olid

¹⁶ Samas, lk. 31.

¹⁷ Asutava Kogu protokollid 1919. 2. istungjärk, nr. 37(10), lk. 371–378.

¹⁸ O. Kurs. Eesti maismaapiirist. – Postimees 02.12.1992.

¹⁹ ERA, f. 31, n. 1, s. 552, l. 6.

²⁰ V. Made. Eesti-Vene piirileping Euroopa Liidu ja Venemaa suhete kontekstis. – Acta Societatis Martensis, nr. 2, 2006, lk. 233.

²¹ H. Arumäe, H. Walter. Tartu rahu 70. aastapäevaks. – Rahva Hääl 02.02.1990.

²² E. Laaman. Eesti lahkumine Vene riigist. Varrak, Tallinn, 1920.

Eesti Vabariigi kontrolli all ja Venemaal ei olnud jõudu neid sõjaliselt hõivata, siis nõustus ka Venemaa kompromissiga, milleks sai Tartu rahulepingu järgne piir.

Ka Eesti delegatsiooni esimene projekt nägi ette piiri kulgemise võrdlemisi kaugele eestlaste etnilisest piirist. Selle kohaselt pidi Eesti ja Vene NFSV vaheline piir kulgema Koporje lahe keskelt üle Kopenskoje, Glubokoje ja Babinskoje järve Jurkino külani, edasi mööda Luuga jõge Jamburgi linnani ja kuni 10 kilomeetrit põhja pool Oudovat (Gdovi) asuva Kamenka jõe suudmeni. Nõukogude delegatsiooni andmeil oleks Vene NFSV pidanud Eesti kava kohaselt loovutama üle 10 000 ruutkilomeetri põliseid Vene maid Jamburgi ja Pihkva maakonnas, kus 1. jaanuaril 1919 elas umbes 250 000 venelast.²³ Selge, et ka see projekt oli välja käidud taktikalistel kaalutlustel ja Eesti poolel ei võtnudki keegi tõsiselt, et piir võiks sellesse kohta jääda.

Piirivaidluste lõppedes detsembri lõpus 1919. aastal resümeeris Vene delegatsiooni juht Adolf Joffe: Nõukogude Vene on teinud Eestile vastutulekuid ja loovutanud Eestile 1000 ruutkilomeetrit vaieldavat territooriumi, kus elab 50 000–60 000 elanikku. Eesti delegatsiooni juht Jaan Poska tegi oma kokkuvõtte: Eesti on teinud Nõukogude Venele vastutulekuid ja loovutanud Nõukogude Venele 3000 ruutkilomeetrit vaieldavat territooriumi, kus elab 200 000 elanikku.²⁴

2. veebruaril 1920 sõlmitud Tartu rahuleping sätestas Eesti-Vene vahelise piiri artiklis III, lõikes 1.²⁵ Tartu rahuleping arvestas Eesti väejuhatuse sõjalis-strateegiliste soovidega jaanuaris–veebruaris 1920. Eesti valdusesse läksid peamiselt venelastega asustatud alad Narva jõe paremal kaldal ning Pihkva kubermangus, mida Eesti kindralid pidasid oluliseks Eesti kaitsmisel Punaarmee rünnaku vastu.²⁶ Kuigi ka Setumaa jäi rahulepingu

tulemusena Eesti koosseisu, ei olnud siin aluseks setude enesemääramisest tulenev tahe kuuluda Eesti Vabariiki,²⁷ vaid tolle hetke jõudude vahekorra tulenev riikidevaheline poliitiline kokkulepe. Eesti pool oleks meelsasti lähtunud just setude soovist, kuid Venemaad need argumendid ei huvitanud. Riigipiir demarkeeriti aastail 1920–1923.²⁸

On selge, et Tartu rahulepingu määratud riigipiiri suhtusid Eesti ja Venemaa algusest peale erinevalt. Eesti pidas seda piiriks, mis jääb püsima, ja Tartu rahulepingu artikkel, mis viitas, et Venemaal ei ole Eesti suhtes pretensioone, andis sellisele suhtumisele ka aluse. Venemaa suhtus sellesse piiri kui ajutisse, ja lausa kahel tasandil. Esmalt pidas Venemaa Eesti iseseisvust ajutiseks ja aja küsimuseks, millal Eesti taas Venemaaga liidetakse. Teiseks, Venemaa ei pidanud piirijoont ka sobivaks administratiivseks eraldusjooneks, vaid oleks parema meelega näinud selle kulgemist märgatavalt lääne poolt. Põhjusi, miks osapooled sellise riigipiiriga võrdlemisi lihtsalt leppisid, oli mitu. Eesti pool saavutas kindlasti sellise piirijoone, mis ulatus kaugemale itta, kui seda algselt oli soovitud. Samuti oli piir Eesti seisukohast geograafiliselt ja strateegiliselt hästi kaitstav. Asjaolu, et Venemaa selle piiriga ei soovi leppida, oli Eesti poolele muidugi teada, kuid siinjuures arvestati sellega, et lähiaastatel on Venemaa nõrk ja tal on piisavalt teisi probleeme, et pöörata liiga suurt tähelepanu piirile Eestiga – Venemaa territoorium on sedavõrd suur, et paar tuhat ruutkilomeetrit ei tohiks olla Venemaale piisav põhjus konfliktit algatada – ning selleks ajaks, kui Venemaa on taas tugevnenud, on Eesti suutnud saavutada piisavad rahvusvahelised tagatised, mis hoiaksid Venemaa võimaliku tegevuse Eesti vastu vaos.

Vene pool oli juba 1918. aastal valinud taktika loovutada ajutiselt territooriume, et

²³ E. Mattisen. Tartu rahu, lk. 338.

²⁴ K. Arjakas. 2. veebruar 1920 Tartu rahu. – Maaleht 01.02.1990.

²⁵ Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel 1989. Valgus. Tallinn, 1989.

²⁶ V. Made. Eesti-Vene piirileping Euroopa Liidu ja Venemaa suhete kontekstis, lk. 233.

²⁷ E. Mattisen. Eesti-Vene piir, lk. 24–25.

²⁸ U. Helme. Piir tahab taastamist. – Aja Pulss, 1992, nr. 10, lk. 4.

saada vastukaaluks sõjategevuse lõpetamine ja kindlustada bolševike valitsuse võimu. Venemaa oli sõlminud Bresti rahu, millest ta aga taganes kohe, kui Saksamaa kapituleerumine selleks võimaluse andis. Venemaa tunnustas praktiliselt (ja neile soodsatel tingimustel) kõiki uusi riike, mis olid tekkinud endise Tsaari-Venemaa territooriumil (Ukraina, Lõuna-Kaukaasia riigid, isegi Kaug-Ida vabariik). Kõiki neid moodustisi pidas Venemaa valitsus ajutiseks ja valmistus nende tagasivõtmiseks sobival võimalusel. Ka suhetes Eestiga oli 1920. aasta alguses Venemaaga esmatähts lõpetada sõjategevus, et kindlustada võimu Petrogradis ja leida legaalne kanal, kuidas välismaailmaga suhelda. Vahetult Tartu rahu sõlmimise järel rõhutas Vladimir Lenin, et Eestiga „sõlmiti rahu niisugustel tingimustel, kus meie tegime rea territoriaalseid järeleandmisi, mis täielikult ei vastanud meie rangele kinnipidamisele rahvaste enesemääramise printsiibist, kus me tõestasime tegudega, et piiride küsimus on meile teisejärguline küsimus”²⁹ ja lisis kõnes Moskva Presnja rajooni töölistele: „me ei taha valada tööliste ja punaarmeeleste verd maa-tüki pärast, seda enam et see järeleandmine ei ole tehtud igaveseks [– – –] töölistes kuku-tavad varsti selle võimu ja loovad Nõukogude Eesti, kes sõlmib meiega uue rahulepingu.”³⁰ Selle valgusel ei olnud Venemaa jaoks olulist tähtsust, kus asetses Eesti ja Venemaa vaheline piir. Ja vähemasti selles suhtes arvestas Eesti pool õigesti, et Narva-tagune territoorium ning Petserimaa ei olnud Venemaa jaoks sellise tähtsusega, et pingestada nende nimel riikidevahelisi suhteid. Venemaa ambitsioon oli märgatavalt suurem ega piirdunud isegi mitte ainult Eesti tagasivõtmisega, vaid pretendeeris läbi maailmarevolutsiooni vähemalt kogu Euroopa allutamisele.

Need olid ka põhjused, miks sõdadevahelisel perioodil pretensioone piiri kulgemise suhtes kumbki pool ei esitanud ning see ei olnud aruteluaiuineks ka 1920.–1930. aastatel sõlmitud Eesti ja NSV Liidu vaheliste muude lepingute sõlmimisel. Isegi 1939. aastal NSV Liidu ähvarduste tingimustes sõlmitud nn. baaside leping ei puudutanud riigipiiri.

Kui NSV Liit 17. juunil 1940 Eesti okupeeris ja 6. augustil annekteeris, siis piiri Eesti ja Venemaa vahel ei muudetud. Teistsugune olukord kujunes, kui Punaarmee okupeeris Eesti uuesti 1944. aasta sügisel. Vene NFSV muutis ühepoolse otsusega oma piiri Eesti NSV-ga. Venelastega asustatud alad, Eesti mõistes Narva-tagune ja Petserimaa, läksid Vene NFSV koosseisu.³¹ Tegelikult ei teinud sellesisulist otsust mitte Vene NFSV, vaid NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium oma 23. augusti 1944. a. seadlusega.³² Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium vormistas piirimuudatuse tagantjärele 1945. aasta alguses.³³ Eesti kaotas piirimuudatuse läbi 5% territooriumist (2400 ruutkilomeetrit) ja 6% rahvastikust.³⁴

Moskva piirimuutmise otsust on püütud põhjendada või isegi õigustada, sealhulgas mõnede Eesti autorite poolt kui juhusliku sõjaõnne tõttu lühikeseks ajaks eestlaste kätte läinud põliste Vene alade „tagasivõtmist”, millele Eestil ei olnudki õigust.³⁵ Piirimuudatuse alusena viidatakse Vene NFSV sellekohasele esildisele, samuti Eesti NSV ja Läti NSV Ülemnõukogude Presiidiumide taotlusele anda osa oma valdasid Vene NFSV koosseisu. Nii otsustatigi „vastu tulla”, eraldades vastavad vallad Eestist ja Lätist. Nõukogude traditsioonide vaimus sisaldub ukaasis vihje kohalike elanike korduvatele palvetele. Niisugust Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi taotlust aga arhiivist ei ole leitud, elanike palvedki pole kontrollitavad.³⁶ Moskva

²⁹ V. I. Lenin. Teosed. 30. köide. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, 1954, lk. 293.

³⁰ Samas, lk. 279–280.

³¹ V. Made. Eesti-Vene piirileping Euroopa Liidu ja Venemaa suhete kontekstis, lk. 233.

³² Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verxovnogo Soveta SSSR 1961, nr. 66.

³³ Eesti NSV Teataja 1945, nr. 5, lk. 58, 59.

³⁴ O. Kurs. Eesti maismaapiirist. – Postimees 02.12.1992.

³⁵ V. Made. Eesti-Vene piirileping Euroopa Liidu ja Venemaa suhete kontekstis, lk. 233.

³⁶ E. Kornel. Tehingud riigipiiriga õigustühised, 1. – Õhtuleht 30.09.1991.

23. augusti ukaas oli Eesti NSV võimumeestele halb ja ootamatu üllatus. Mille muuga seletada, et 16.–17. septembril 1944 Võrus istungjärku pidanud ENSV Ülemnõukogu seda teemat ei käsitlenud. Tehti küll konstitutsiooniparandusi, kuid maakondade loetelus mitte. Need vormistati alles 1949. aastal, kui anti välja Eesti NSV konstitutsiooni uus redaktsioon.³⁷ Eesti NSV juhtkonna kiri J. Stalinile, milles paluti Petserimaa liita Vene NFSV-ga, pärines hoopiski 19. oktoobrist 1944, s. o. ligikaudu kaks kuud hiljem, kui NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium oli otsuse teinud.³⁸

24. novembril 1944 ilmus Moskvast uus ukaas – Narva jõe idakaldal asetsevad asustatud punktid arvatakse Leningradi oblasti külge.³⁹ Siin oli Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium olnud „operatiivsem” ja esitas sellesisulise palve juba 21. novembril 1944.⁴⁰ Küll saatis Järvesuu valla 95 inimest palvekirja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumile 26. detsembril 1944. a. palvega jätta nad Eesti NSV koosseisu.⁴¹

Piirimuutused vormistati lõplikult Eesti NSV ja Vene NFSV vahel alles 1946. aastal, viidates varjamatult, et need võetakse vastu NSV Liidu kahe ukaasi alusel.⁴² Piiri muudeti veel kord detailides 1957. aastal, vahetades territooriume Rápina rajooni ja Petseri rajooni vahel.⁴³

Ometi ei kehtestatud piirimuudatusega etnilist piiri. Vene rahvusest isikud moodustasid Petserimaal tervikuna küll üle poole elanikest ja Vene NFSV-ga liidetud territooriumil olid venelased tõesti enamuses, kuid ka mõnes äravõetud vallas oli eestlaste, sealhulgas setude ülekaal.⁴⁴ Eesti koosseisust

läks Venemaale ka arvukalt lätlasti, Narva jõe taguselt alalt vähemal määral ingerisoomlasi, vepsulasi ja isureid. Seega oli aladel, mis Eestilt 1945. aastaks ära võeti, segarahvastik ja kuna enne 1920. aastat ei olnud Eesti ja Venemaa vahel riigipiiri (vaid see tekkis esmakordselt just Tartu rahulepinguga), siis ei olnud ka mingit moraalselt õigustust nende alade liitmiseks Venemaaga.

Moskva käsitles Eesti-Vene piiri NSV Liidu siseadministratiivpiirina ning sellest tulenevalt piiri muutmist NSV Liidu siseasjana. Ent ka selles olukorras rikuti NSV Liidu 1936. aasta konstitutsiooni,⁴⁵ mille järgi liiduvabariikidevahelise piiri muutmise otsustatakse mõlema asjaosalise liiduvabariigi poolt. NSV Liidu 1936. aasta konstitutsioon sätestas paragrahvis 18, et liiduvabariikide territooriumi ei või muuta ilma nende nõusolekuta.⁴⁶ Sellist nõusolekut aga ei olnud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse kehtestamise hetkel ei Eesti NSV ega Vene NFSV võimuorganitelt.

Rahvusvahelise õiguse seisukohalt ei olnud 1945. aasta Eesti ja Venemaa vahelise piiri muutmisel mingit õiguslikku tähtsust. Enamik maailma riike ei tunnustanud Eesti annekteerimist NSV Liidu poolt 1940. aastal, seega ei lugenud Eestit oma territoriaalses tervikkuses kuuluvaks NSV Liidu koosseisu. Riigil, kes okupeerib teist riiki, ei ole õigust tema piire muuta, mistõttu Moskva otsus muuta Eesti-Vene piiri oli samasugune õigusvastane toiming kui Balti riikide annekteerimine ise.⁴⁷ Muutes Eesti-Vene piiri, muutis Moskva ühepoolset NSV Liidu riigipiiri.⁴⁸

Seni ei ole vastust küsimusele, miks Mosk-

³⁷ Samas.

³⁸ E. Mattisen. Eesti-Vene piir, lk. 160–163.

³⁹ E. Kornel. Tehingud riigipiiriga õigustühised.

⁴⁰ Eesti NSV Teataja 1945, nr. 4, 5, art. 59.

⁴¹ Akadeemia 1991, nr. 9, lk. 1961–1963.

⁴² E. Kornel. Tehingud riigipiiriga õigustühised.

⁴³ NSV Liidu Ülemnõukogu Teataja 1957, nr. 25; Eesti NSV Ülemnõukogu Teataja 1957, nr. 28, lk. 665.

⁴⁴ A. Viires. Tartu rahu piirist. – Rahva Hää 08.01.1992.

⁴⁵ E. Kornel. Tehingud riigipiiriga õigustühised.

⁴⁶ Vt. NSV Liidu konstitutsioon 1936.

⁴⁷ V. Riismandel. Eesti maa-alad Vene halduse all. – Tulimuld 1953, nr. 2, lk. 108.

⁴⁸ E. Kornel. Tehingud riigipiiriga õigustühised.

val oli nimetatud piirimuudatust vaja.⁴⁹ NSV Liidu sisepiirid olid niikuinii formaalsed ja omasid puhtadministratiivset tähtsust. Väide, et eesmärgiks oli kehtestada etniline piir, ei ole usutav, sest samaaegselt oli Moskva alustanud ulatuslikku NSV Liidu elanike asustamist Eesti territooriumidele. Selle tulemusena vähenes eestlastest elanikkond kogu Eestis 1989. aastaks 61,5%-ni, mõnes piirkonnas, näiteks Narvas aga ainult 4,9%-ni.⁵⁰ Võib üksnes spekuloida, kas Moskva mitte ei kartnud, et tal tuleb sõjajärgsest maailmakorraldusest tulenevalt Eestist loobuda ning omavolilise piirimuudatusega õnnestub ehk haarata osa Eesti alasid endale ja põlistada Vene aladena. E. Mattisen kirjutab, et „kasutades 1944. a. sügiseks saavutatud strateegilist edu kogu idarindel, kaasa arvatud Baltikum, ruttas Nõukogude Liit „korrigeerima” ka oma piire Eestiga veel enne selle täielikku hõivamist, püüdes ennetada võimalikku rahvusvahelist sekkumist. [– – –] Igal juhul püüdis Nõukogude Liit piire enda kasuks muuta ja okupeerida Balti riigid taas võimalikult juba enne ÜRO asutamist ja rahulepingute sõlmimist, et seada liitlased sündinud fakti ette.”⁵¹ Uus administratiivpiir oli maastikku silmas pidades ebaloogiline, halvasti valvatav ja kaitstav, mistõttu võimaliku Eesti iseseisvuse taastamise korral oleks see suurendanud Eesti julgeoleku haavatavust.

Loomulikult võis põhjus olla ka lihtsalt prestiižis ja piirimuudatus viidi läbi põhimõtte pärast. Venemaa oli 1920. aastal sunnitud loovutama Eestile alasid, mis varasemalt Eestimaa ja Liivimaa kubermangu ei kuulunud, ja seda sai tõlgendada kui Venemaa nõrkust ning sunnitud järeleandmist. Nende alade liitmine Vene NFSV-ga võimaldas omaaegse järeleandmise propagandistlikus mõttes heastada ja näidata seda Venemaa võimsuse taastamise sümbolina. Piirimuudatusega jagati setu rahvarühma asuala administratiivpiiriga

kaheks. Et piir oli vabalt ületatav, siis ei takistanud see küll liikumist, kuid lõhkus ühtse kogukonna, kultuurielu ja haridussüsteemi, kahjustades setude eneseostusvõimalusi. Kas uuel piirijoonel oli ka mingisugune läbimõeldud tähendus või lähtus see tolele ajale tüüpilistest voluntaristlikest otsustest, nagu näiteks Stalini või mõne teise Nõukogude riigijuhhi soovast, pole teada.

3. Piiriküsimuse tõstatumine seoses Eesti iseseisvuse taastamisega

Kuni 1988. aastani ei olnud võimalik piiriteemat tõstatada. Kuid 1988. aastal algas arutelu Tartu rahulepingu teemal.⁵² Eesti-Vene piiri küsimus kerkis järkjärgult. Eesti Kongressi I istungjärk võttis 12. märtsil 1990 vastu deklaratsiooni „Eesti Vabariigi riigipiirist”, milles rõhutati Tartu rahulepingu piiri kehtivust.⁵³ Siiski keskendus avalikes aruteludes küsimus pigem sellele, kuidas tagada kontroll nn. majanduspiiril, mitte aga niipalju sellele, kust piirijoon peaks kulgema.⁵⁴ Riigipiiri kulgemise teema ja selle seos Tartu rahulepinguga tuli esile ikkagi seoses Eesti riikliku iseseisvuse taastamise temaatikaga ja kujunes lahutamatuks osaks õigusliku järjepidevuse küsimusest.

Õigusteadlane Heiki Lindpere püstitas küsimuse, kas on õiguslikku alust vaidlustada Tartu rahulepingu järgne Eesti-Vene piir, ja leidis, et rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon selleks alust ei anna. 28. septembril 1939 sõlmitud nn. baasidelepingus ei seadnud NSV Liit kahtluse alla Tartu rahulepingut ega lepingupooltevahelise piiri kulgemist. Lindpere lisas veel, et ei Eesti NSV 1940. ega ka 1978. a. konstitutsioonist ei loe välja, et ülemnõukogu presiidiumil oleks õigus anda nõusolek vabariigi territooriumi muutmiseks või taotleda seda, see õigus on ülemnõuko-

⁴⁹ U. Bachmann. Jagamatu jagatud maa. – Nii kingiti Eesti maid ja puid. – Maaleht 26.04.1990.

⁵⁰ Eesti rahvastik uue aastatuhande künnisel. Statistikaamet. Tallinn, 2003, lk. 37.

⁵¹ E. Mattisen. Eesti-Vene piir, lk. 95.

⁵² K. Jaanson. Rahuettepanekutest rahuni. – Tööraha Elu 02.02.1988.

⁵³ Eesti Kongress siis ja praegu. Kogumik. Eesti Vabariigi Riigikantselei. Tallinn, 2000, lk. 297.

⁵⁴ J. Hindov. Mis saab Eesti piirist. – ETA, Rahva Häääl 16.08.1990.

gul. Seega puudub ülemnõukogu presiidiumil selleks pädevus. 1938. aasta põhiseaduse järgi „Riigi piire võib muuta ainult põhiseaduse muutmiseks ettenähtud korras kinnitatud välislepinguga (vt. paragrahv 102, lõige 2). Nimetagem asju õigete nimedega. Tegemist oli annekteeritud Eesti territooriumi osade administratiiv-territoriaalse ümberjaotamisega keskvõimu poolt Vene NFSV kasuks, kusjuures ka põhiseaduslikke norme ei järgitud.”⁵⁵

Arvo Valton avaldas kahtlust, et Eesti NSV ja Vene NFSV vahelist piiri kutsutakse majanduspiiriks rahva rahustamiseks, kuid püsib oht, et Eesti loodetaval iseseisvumisel tehaksegi majanduspiirist riigipiir. Tema sõnul on meil põhjus nõuda tagasi Tartu rahu järgset piiri, eriti äravõetud Põhja-Ida valdu. Kusjuures ka kohalik elanikkond suures osas soovivat seda.⁵⁶

Eriti aktuaalseks muutus Eesti ja NSV Liidu vahelise piiri teema pärast iseseisvuse taastamist, 1991. aasta suvel. Seisukohti küsimuses, kas tuleks taastada Tartu rahu järgne piirijoon või piir maha märkida uuel joonel, kas siis Eesti NSV piiri mööda või mõnel kompromissjoonel, oli mitmesuguseid. Restitutsiooni toetavad tegelased pooldasid Tartu rahu järgse piiri taastamist kas tingimusteta või siis äärmisel juhul väikeste reservatsioonidega.⁵⁷ Piiriküsimust mitte puutuda või siis leppida Venemaaga kokku riigipiiris, mis lähtub Eesti NSV ja Vene NFSV piirijoonest, soovitasid eeskätt nõukogudeaegsesse nomenklatuuri kuulunud inimesed, nagu Jüri Kraft,⁵⁸ aga ka Jaan Kaplinski.⁵⁹

Kompromissettepaneku piiri küsimuses pakkus välja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel. Ta soovitas järgida Kagu-Eestis etnilist piiri ning kinnitas, et on

teinud sellise ettepaneku nii Gorbatšovile kui ka Jeltsinile. Ta (Jeltsin) ei öelnud ära. Narva-tagusel alal aga võiks olla soomeugri rahvaste autonoomne territoorium.⁶⁰ Arnold Rüütli ettepanek leidis küll vastukaja Eestis,⁶¹ kuid pole andmeid vastukajade kohta Venemaal.

Tekkisid ka puhvertsoonide ideed. Arnold Rüütel tuli juba 1991. a. novembri keskel Bostonis viibides välja ettepanekuga Narva jõe taguse Eesti territooriumi andmisest soomesugu väikerahvastele, moodustades niimoodi Ingeri vööndi Eesti piirialale. Rüütel kinnitas, et ta on sel teemal rääkinud Venemaa presidendi Boriss Jeltsiniga, kes olevat valmis Venemaa küljest kogunisti maad lisaks andma.⁶² Rüütel kahetseb, et tema lahendusvariant lükati kohe kõrvale, kui Isamaa võimule tuli, vaatamata sellele, et selles töös olid osalenud Tartu Ülikooli geograafid, etnoloogid, arheoloogid, ajaloolased ja juristid.⁶³

Arnold Rüütel eelistas näha tulevast Eesti-Vene piiri etnilis-demograafilisena ja pooldas selle nimel kompromissi: „...võtta see ala Eestile ning tuua 50 000 inimest Eesti riigi koosseisu, kellest õigusjärgseid kodanikke oluks umbes 20 000, siis me oleks tollel ajal oma etnilise koosseisuga jõudnud peaaegu 50% lähedale [– – –]. Positsioon – ainult Tartu rahulepingu järgsed piirid ja mingit muud juttu ei saa ollagi – oluks poliitiliselt täiesti mõeldamatu.”⁶⁴

Nagu nähtub 1991. aastal ülemnõukogu poolt tehtud otsustest, ei saanud Eesti Vabariigi taastamist õigusliku samasuse alusel 1940. aastal okupeeritud ja annekteeritud riigiga käsitleda lahus Tartu rahulepingust. Kuna Tartu rahulepinguga tunnustati esimest korda Eesti iseseisvust ühe välisriigi poolt ning sellest sõltus ka teiste, eeskätt *Entente*'i

⁵⁵ H. Lindpere. Ümberjaotamine. – Rahva Häääl 11.05.1990.

⁵⁶ A. Valton. Riigipiirist. – Päevaleht 18.10.1990.

⁵⁷ J. Adams. Eesti Vabariigi idapiir. – Postimees 13.09.1991.

⁵⁸ J. Kraft. Jätke riigipiirid praegu rahule. – Rahva Häääl 21.09.1991.

⁵⁹ J. Kaplinski. Ma ei taha Ivangorodi. – Päevaleht, 10.10.1991.

⁶⁰ Kolm vastust Arnold Rüütli. – Nädalaleht 21.03.1992.

⁶¹ O. Kruus. Eesti viimane piir. – Postimees 11.07.1992.

⁶² H. Grabbi mõtisklus: Vadja barjäär, Ingeri vöönd ja Uus-Narva. – Rahva Häääl 11.01.1992.

⁶³ E. Berg, S. Oras. Eesti piiritlemine läbirääkimistel. – Eesti tähendused, piirid ja kontekstid. Tartu, 2002, lk. 101–102.

⁶⁴ Samas, lk. 100–101.

riikide *de iure* tunnustus Eesti Vabariigile, samuti Eesti võimalus astuda 1921. aastal Rahvasteliitu, ei ole Tartu rahuleping lihtsalt üks paljudest lepingutest. See on Eesti järjepidevuse jaoks nii juriidiliselt kui ka poliitiliselt põhimõttelise tähtsusega, mistõttu Tartu rahuleping on märgitud ära ka Eesti Vabariigi 1992. aasta põhiseaduses. Praktika, kus põhiseaduses on viide konkreetsele lepingule, on siiski võrdlemisi haruldane.

Avalik arvamus oli ülekaalukalt Tartu rahulepingu järgse piiri taastamise taga, sellest loobumist mingi salasobingu järel kahtlustati ja kardeti ning peeti Eesti rahvuslike huvide reetmiseks. Eestlaste ülekaalukalt konservatiivne hoiak piiriküsimuses mõjutas pikka aega ka parlamendierakondade ja valitsuse seisukohta – kompromissi Venemaaga, mille hinnaks oleks olnud Tartu rahulepingu järgsest piirist loobumine, ei peetud võimalikuks. Kuna Vene poolel see küsimus kuni iseseisvuse taastamiseni ei olnud üldsegi päevakorras ja tõstata pigem Eestis toimuva tegevuse vastukajana kui Venemaad ennast puudutava teemana, siis ei olnud Eestis ka ülevaadet, milline on NSV Liidu ja Venemaa valmisolek Tartu rahulepingu järgse piiri taastamiseks või isegi mingisuguse kompromisslahenduse leidmiseks. NSV Liidu ja hiljem Vene Föderatsiooni seisukoht piiri küsimuses kerkis ikkagi seoses Eesti iseseisvuse taastamisega ning selle tunnustamisega NSV Liidu poolt, sest Eesti idapiirist sai 6. septembril 1991. aastal NSV Liidu välispiir.

4. Eesti ja Venemaa seisukohad riigipiiri küsimuses

Eesti iseseisvus taastati *de facto* 1945. a. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi poolt kehtestatud Eesti NSV piirides. Enamik riike,

kes olid tunnustanud Eestit juba 1920-ndatel aastatel, kinnitasid oma tunnustuse jätkuvust ning valmisolekut taastada diplomaatilised suhted.⁶⁵ Välisministeeriumi andmetel 1994. aastaks Eesti Vabariiki tunnustanud 118 riigist olid 27 riiki taastanud diplomaatilised suhted Eestiga: vt. Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti-Vene riigipiiri lepingu (edaspidi riigipiiri leping) ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu (edaspidi merealade leping, lepinguid koos käsitledes edaspidi piirileping) ratifitseerimise seaduse (edaspidi piirilepingu ratifitseerimise seadus) eelnõu ning seletuskiri (edaspidi seletuskiri).⁶⁶ Seega riigid, kes ei olnud tunnustanud NSV Liidu anneksiooni, tunnustasid Eesti riigi õiguslikku järjepidevust. NSV Liidu Riiginõukogu poolt vastu võetud otsuses tunnustada Eesti Vabariigi iseseisvust 6. septembrist 1991 viidet õiguslikule järjepidevusele ja diplomaatiliste suhete taastamisele ei ole. Tunnustamise otsuses märgitakse, et selle aluseks on konkreetne ajalooline ja poliitiline olukord enne Eesti Vabariigi astumist NSV Liitu, mistõttu seda võib vaadelda kui tunnustust uuele riigile, mis tekkis NSV Liidust väljaastumise tulemusena. Mingit viidet okupatsioonile ja ebaseaduslikule anneksioonile NSV Liidu Riiginõukogu samuti ei esitanud. Ka ei ole viidet Eesti Vabariigi järjepidevusele juba varem, 24. augustil 1991 Vene NFSV presidendi Boriss Jeltsini antud korralduses tunnustada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust. Korralduses mainitakse tunnustamise alusena üksnes Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsust riikliku iseseisvuse väljakuulutamise kohta, seega isegi ei viidata Eesti Vabariigi ja Vene NFSV suhete aluste lepingule, millest oleks kaudse tunnustuse Eesti Vabariigi järjepidevusele võinud välja luge-

⁶⁵ Välisminister Lennart Meri ja juriidilise osakonna juhataja Heiki Lindpere visiidi aruanne külastusest Islandisse, Taani, Norrasse, Saksamaale, Rootsi ja Soome, 24.–29.08.1991. Aruanne asub välisministeeriumis.

⁶⁶ Eesti Vabariigi Valitsuse poolt 30.05.2005 algatatud Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti-Vene riigipiiri lepingu (edaspidi riigipiiri leping) ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu (edaspidi merealade leping) ratifitseerimise seaduse eelnõu ning seletuskiri.

da.⁶⁷ Muidugi ei saa Vene NFSV tollaegset tunnustust käsitleda rahvusvahelise õiguse valguses kui ühe riigi tunnustust teisele, sest Vene NFSV ei olnud iseseisev riik ega rahvusvahelise õiguse subjekt, vaid NSV Liidu liiduvabariik. Selle otsuse poliitilist mõju aga nii maailma riikide kui ka NSV Liidu enda otsusele ei saa alahinnata.

Eesti Kongress võttis VI istungjärgul 7. septembril 1991. a. vastu otsuse riigipiiri kohta, milles kavandati konkreetne tegevuskava, kuidas jõuda Tartu rahuga kehtestatud piirideni.⁶⁸

Eesti Vabariik rõhutas oma seisukohta riigipiiri küsimuses aga Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi otsuses 12. septembrist 1991, millega tunnustati kõik Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi poolt tehtud piirimuutmise otsused ajavahemikus 1945–1957 õigustühiseks nende allkirjutamisest alates ning sätestati, et Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahelise riigipiiri küsimus lahendatakse läbirääkimiste teel Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel Vene NFSV esindajate osavõtul.⁶⁹ 18. novembril jõudis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ka piirirežiimi puudutavate otsusteni. Arutati otsust „NSV Liidu (teiste riikide) kodanike staatusest Eesti Vabariigis” ja ülemnõukogu võttis vastu otsuse „Eesti Vabariiki sissesõidu ja vabariigist väljasõidu ajutise korra kehtestamisest ning piirikontrolli sisseseadmisest.”⁷⁰ Mõistetavalt kehtestati piirikontroll majanduspiiril ehk siis endisel Eesti NSV ja Vene NFSV vahelisel administratiivpiiril.

Ühemõtteliselt määratles Eesti ja Venemaa vahelise maismaapiiri vastavalt Tartu rahulepingule ka Põhiseaduse Assamblee, lisades põhiseaduse eelnõusse viite Tartu rahulepingule.⁷¹

Seega kerkis Eesti idapiiri suhtes üles mitmeid reguleerimata küsimusi:

1. Eesti, lugedes end järjepidevaks 1940. a. okupeeritud ja annekteeritud riigiga, pidas

enda jaoks siduvaks Tartu rahulepingut ja seega õiguspäraseks Tartu rahulepingu järgset piiri. Samas ei olnud Eesti valitsusel mingisuguseid vahendeid selle piiri kehtestamiseks.

2. Lääneriigid, lähtudes samast alusest mis Eestigi, oleksid loogiliselt pidanud samuti tunnustama Eesti okupatsioonieelset idapiiri. Samas vältisid lääneriigid selles küsimuses seisukohta võtmast ja praktikas lähtusid tõigast, et endine Eesti NSV ja Vene NFSV piir on alates 20. augustist 1991 Eesti ja NSV Liidu vaheline riigipiir.

3. NSV Liit ja hiljem Vene Föderatsioon asusid seisukohale, et Tartu rahuleping on ajalooline dokument ja juriidiliselt ei kehti, kuna Eesti astumisega NSV Liidu koosseisu 1940. a. kaotasid kõik Eesti varasemad lepingud kehtivuse. Seetõttu on endine Eesti NSV ja Vene NFSV vaheline piir Eesti ja NSV Liidu (Vene Föderatsiooni) vaheline seaduslik riigipiir.

Venemaa seisukoht Tartu rahulepingu kehtivuse osas kujunes ajapikku ja algselt ei olnud siiski järjekindel. 12. juulil 1993. aastal tegi Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu Presiidium Eesti Ülemnõukogule ettepaneku denonsseerida 1920. aastal sõlmitud rahulepingud Eesti ja Lätiga. Seega, Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu Presiidiumi seisukoha järgi Tartu rahuleping aastal 1993 kehtis. Rahulepingud jäid aga denonsseerimata ning ükski osapool ei ole kasutanud ka teist võimalust lepingute kehtetuks tunnistamiseks, et need ühepoolset annulleerida.⁷² Hiljem ei ole Venemaa kunagi meenutanud oma ülemnõukogu presiidiumi sellekohast algatust ega sellele hinnangut andnud ning on korranud järjekindlalt, et käsitleb Eestit NSV-d Liidu lagunemisel tekkinud uue riigina ja Tartu rahulepinguga tunnustatud Eesti Vabariik lakkas eksisteerimast, kui Eesti astus NSV Liidu koosseisu, ja Tartu rahuleping kaotas seeläbi samuti kehtivuse.

⁶⁷ Na čase vesov. Èstonija i SSSR. 1940 gody i jego posledstvija, Tallinn, 1999, lk. 404–405.

⁶⁸ Eesti Kongress siis ja praegu, lk. 422–423.

⁶⁹ Riigi Teataja 1991, nr. 32, lk. 389.

⁷⁰ A. Rõigas. EV ÜN jõudis otsuseni piirikontrolli sisseseadmisel. – Rahva Hääli 19.11.1991.

⁷¹ BNS, Päevaleht 09.02.1992.

⁷² A. Raid. Kuhu kadus Tartu rahu. – Eesti Päevaleht 03.12.1996.

Kuna piirirežiim vajab õiguslikku reguleerimist, lahendas Riigikogu olukorra, kus Eestil ei olnud kontrolli osade Tartu rahu- lepingu järgi *de iure* Eestile kuuluvate alade üle, riigipiiri seaduses ajutise kontrolljoone kehtestamisega, millel kehtis samasugune režiim nagu riigipiiril.⁷³ Lääneriigid piirdusid üleskutsetega lahendada Eesti ja Venemaa vahelised erimeelsused piiriküsimuses. Siiski jälgisid nad piiriküsimuse tõstatumist pigem mure kui ükskõiksusega, nähes selles potentsiaalset konfliktiallikat, ja püüdsid Balti riike veenda leppima *de facto* piiriga, mis oli kehtestatud Nõukogude võimude poolt. Nii rõhutas Rootsi peaminister K. Bildt 2. aprilli 1992. a. kõnes Riksdagis: „[– – –] läbirääkimistel Balti valitsusjuhtidega avanes mul võimalus selgitada, et kui Rootsi möödunud sügisel Balti riike tunnustas, siis tegime me seda nende praegu eksisteerivates piirides. See tähendab, et me lähtume sellest, et nende praegused piirid jäävad paika. Eesti ja Läti nõudmised taastada sõdadevahelised piirid ei saa arvata- vasti Euroopa kogukonna toetust.”⁷⁴ Rootsi peaministril oli sellist vormiliselt küll diplomaatilist, ent sisult ühemõttelist avaldust mõnes mõttes lihtsam teha kui mõnel teisel Euroopa liidril. Just seetõttu, et Rootsi tunnustas Balti riike uuesti, kuid kindlasti kajastas tema ütlus Euroopas üldiselt levinud seisukohta.

Venemaa kordas varasemat seisukohta, et kehtiv piir on olemas, ning alustas ühepool- selt piirijoone mahamärkimist. Tegelikult oli juba 1991. aasta lõpuks, mil taasisesisevunud Eesti ja veel NSV Liidu koosseisu kuuluva Venemaa liidrite vahel olid head suhted, selge, et 1945. a. kehtestatud piirijoont pole vähemasti suuremas ulatuses võimalik muuta ning et tuleb hakata otsima võimalusi uue piirilepingu sõlmimiseks Eesti ja Venemaa vahel.

5. Piiriküsimuste käsitlemine Eesti ja Venemaa vahel

Läbirääkimised, kus pidi käsitletama piiri- küsimusi, algasid Eesti ja NSV Liidu vahel enne, kui Vene Föderatsioonist sai iseseisev riik. 16. septembril 1991 võttis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu vastu otsuse NSV Liiduga peeta- vate läbirääkimiste kohta ja tühistas vana delegatsiooni volitused. 9. oktoobril allkirjas- tasid Eesti välisminister Lennart Meri ja NSV Liidu välisminister Boriss Pankin kokkuleppe diplomaatiliste suhete sisseseadmiseks ja Eesti alustas ettevalmistusi läbirääkimis- teks.⁷⁵ 10. novembril toimus Narva-Jõesuus esimene läbirääkimiste voor, milles Eesti delegatsiooni juhtis valitsusjuht Edgar Savi- saar ja NSV Liidu delegatsiooni Leningradi linnapea Anatoli Sobtšak.⁷⁶ Paraku ei jõutud neis organisatsioonilistest küsimustest kauge- male. Seega jäi Eesti ja NSV Liidu vahelise piiri teema avamata ja läbirääkimised piiri üle jätkusid juba pärast NSV Liidu lagunemist Eesti ja Vene Föderatsiooni vahel. Tegelikult oli koheselt ilmne, et NSV Liit ei ole valmis piiri üle Eestiga läbi rääkima ja püüdis seda vältida algusest peale venitamistaktikaga. NSV Liidu jaoks ei olnud tollel hetkel üldse küsimus selles, kust võiks kulgeda piirijoon, vaid hoopiski soovimatuses, et Eesti ja NSV Liidu vahele üldse mingisugune töötav piir tekiks. Oli ju NSV Liidu otsus tunnustada Eesti Vabariigi iseseisvust tehtud nii Vene NFSV juhtkonna kui ka lääneriikide surve all ja soov käsitleda Eestit jätkuvalt liiduva- bariigina ei olnud kuhugi kadunud.

Selles kontekstis NSV Liidu lagunemine ilmselt halvendas Eesti positsiooni piirilä- birääkimistel. Oli ju NSV Liit 1945. aastal teinud ühepoolset piirimuudatuse. Seega oleks NSV Liit puutunud kokku tõigaga, mis ei oleks kindlasti olnud meeldiv: nimelt naa- berriiigi õigustatud pretensiooniga taastada

⁷³ Riigi Teataja I 1994, nr. 54, lk. 902.

⁷⁴ P. L. Fredén. Tagasitulekud. Rootsi julgeolekupoliitika ja Balti riikide iseseisvuse uus algus 1991–1994. SA Kultuurileht. Tallinn, 2009, lk. 45–46.

⁷⁵ K. Kallas. Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised 1990–1994. Tartu Ülikool. Tartu, 2000, lk. 31.

⁷⁶ Estonia and Russia. Estonians and Russians. Ed. P. Vares. Tallinn, 1998, lk. 19.

seaduslik piir. Vene Föderatsioon rõhutas aga algusest peale, et tema ei vastuta NSV Liidu tegude eest, ja võttis NSV Liidu õigusjärgsuse üle üksnes valikuliselt. Endise välisministri Igor Ivanovi sõnul ei ole Vene Föderatsioon „Vene Impeeriumi või Nõukogude Liidu järeltulija, vaid täiesti uus riik, kuivõrd Venemaa ajaloos ei leidu sarnast pretsedenti praegusele poliitilisele süsteemile, geopoliitilisele taustale ning riigipiiridele”.⁷⁷ See andis Vene Föderatsioonile võimaluse ka väita, et tema ei olnud osaline piiri muutmises 1945. aastal ja seetõttu käsitleb riigipiirina seda piiri, mis oli Vene Föderatsioonil iseseisvumise hetkel.

Eesti ja Venemaa vahelisi riigipiiriküsimusi hakati käsitlema 1992. aastal ja kuni 1995. a. toimus see riiklike piiriläbirääkimiste töögrupis. Esialgul juhtis töögruppi Trivimi Velliste, seejärel Raul Mälk.⁷⁸ 5. mail 1992 toimus Peterburis ekspertide tasemel välisministri asetäitja Trivimi Velliste ja Venemaa piirivalvevägede kindrali Aleksandr Viktorovi kohtumine.⁷⁹ Velliste väitel esitas Eesti delegatsioon tõendid, mis kinnitavad, et ainuke riigipiirina tunnustatav piir Eesti ja Venemaa vahel saab olla Tartu rahulepinguga määratud joonel. Vene pool esitas argumendid nende seisukohtade kummutamiseks, kuid nõustus, et edasiliikumiseks on vaja poliitilist otsust Venemaa kõige kõrgemal tasemel.⁸⁰ Velliste sõnul esitas Venemaa Eestile territoriaalseid nõudmisi, Venemaa välisministri Fjodor Šelov-Kovedjajevi sõnul on aga Vene delegatsioonil volitused lähtuda piirist, mis kehtis Eesti ja Venemaa vahel Eesti-Vene suhete

aluste lepingu allakirjutamise ajal, s. o. 12. jaanuaril 1991.⁸¹ Paralleelselt piiriläbirääkimistega asus Venemaa looma Balti riikide ümber piiritsooni ja tooma majanduspiirile piirivalvureid. Läbirääkimistel hakkas ka Venemaa kohe kasutama venitamistaktikat, et oodata uut Venemaa põhiseadust, millega põlistada Venemaa piirid. Venemaa asus piiri küsimustes kõige jäigemale positsioonile, rõhutades Eesti-Vene administratiivpiiri puutumatus ja selle muutmist riigipiiriks. NSV Liidu lagunemine polnud idanaabri suhtumist muutnud, tema õigusjärglane Venemaa ajas samasugust suurriiklikku impeeriumipoliitikat.⁸² 10. juunil teatas Venemaa president Jeltsin, et kavatseb viia piiril Balti riikidega sisse range piirirežiimi.⁸³ Jeltsin teatas juuli lõpul, et Venemaa piirivalve alustas patrullimist Vene ja Balti riikide piiril, millega alustati piiri kujundamist.⁸⁴ Ka asepresident Aleksandr Rutskoi teatas Eesti-Vene piiripunkte külastades „normaalse piiri” sisseadmisest.⁸⁵

Venemaa ühepoolne tegevus piirirežiimi kehtestamisel endisel Eesti NSV–Vene NFSV administratiivpiiril tõi kaasa Eesti valitsuse vastureaktsiooni. Oli ju Eesti-Vene kontrolljoon sündinud Nõukogude okupatsiooni aastatel riigipiiri nihutamise meelevaldse tulemusena. Sellise piiritlemise tagajärjel jäi taasiseseisvunud Eesti ilma 2334 ruutkilomeetrist ehk 5% õigusjärgsest territooriumist.⁸⁶ Valitsus teatas 15. augustil 1992. a. vastu võetud avalduses, et riigipiirid kehtestatakse riikidevaheliste läbirääkimiste tulemusel sõlmitud lepingutega. Igasuguseid muid taotlusi ja

⁷⁷ A. Kreutz. The Geopolitics of Post-Soviet Russia and the Middle-East in Arab Studies Quarterly. Winter. vol. 24. Issue 1, 2002, lk. 49.

⁷⁸ Eesti Vabariigi Valitsuse poolt 30.05.2005 algatatud Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti-Vene riigipiiri lepingu ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu ratifitseerimise seaduse eelnõu ning seletuskiri.

⁷⁹ BNS, Päevaleht 06.05.1992.

⁸⁰ J. Mägi. Eesti-Vene piiril muutusteta. – Päevaleht 07.05.1992.

⁸¹ T. Tambi. Venemaa esitab Eestile territoriaalseid nõudmisi. – Rahva Hääl 07.05.1992.

⁸² T. Tambi. Venemaa mängib topeltmängu. – Rahva Hääl 09.05.1992.

⁸³ RIA-ETA-BNS, Päevaleht 11.06.1992.

⁸⁴ BNS, Päevaleht 23.07.1992.

⁸⁵ BNS, Päevaleht 14.08.1992.

⁸⁶ E. Berg, S. Oras. Kümme aastat Eesti-Vene piiriläbirääkimisi. – Eesti välispoliitika aastaraamat. Varrak. Tallinn, 2005, lk. 45.

tegevust piiride reguleerimiseks käsitleb Eesti Vabariigi Valitsus provokatsioonina. Eesti piirivalve täidab oma kohustusi Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelisel administratiivpiiril, mida käsitletakse Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise kontrolljoonena riikidevahelise piiriküsimuse lahendamiseni.⁸⁷ Eesti välisministeerium edastas 17. augustil Venemaa ühepoolse tegevuse peale noodi, milles kinnitas vastavalt Eesti põhiseadusele Tartu rahulepingu järgset piiri kui kehtivat Eesti ja Venemaa vahelist piiri. Noodis rõhutati, et samal ajal kui Venemaa tunnustab teisi 1920. aastate algul sõlmitud rahvusvahelisi lepinguid, teeb ta erandi Tartu rahulepingu suhtes, mis on vastuolus rahvusvahelise õigusega. Välisministeerium hindab Venemaa ühepoolset tegevust halduspiiri muutmisel riigipiiriks Eesti territoriaalse terviklikkuse mitteaustamisena ning territoriaalsete nõudmistete esitamisenä.⁸⁸

Küllaltki kaugelt jõudsid Eesti ja Vene piiriläbirääkimiste töögrupid merepiiri küsimuste käsitlemisel, kuid maismaapiiri osas ei saavutatud praktiliselt mitte midagi.⁸⁹ Kumagi poole tööühma liikmetel ei olnud volitusi taganeda varem esitatud seisukohtadest riigipiiri küsimuses. Eesti poole ettepanekud minna Tartu rahulepinguga Haagi kohtusse lükati Venemaa poolt tagasi ja kuna Haagi kohus saab küsimusi arutada vaid mõlema poole nõusolekul, siis piiriküsimust ei saanud rahvusvahelise kohtu ette viia. R. Mälgu sõnul on aga rahvusvaheline õigus Eesti poolel.⁹⁰ Haagi kohtu otsus Eesti kasuks oleks ekspertide hinnangul 90-protsendiline.⁹¹ USA Presidendi Bill Clintoni Riia-visitidi eel lükkas Venemaa välisministeerium ametliku

avalduse vormis tagasi Riigikogu nõudmise taastada Tartu rahulepingu järgne piir, kuna Tartu rahuleping olla kaotanud kehtivuse Eesti astumisega NSV Liidu koosseisu. Seega on Eesti ja Venemaa head suhted võimalikud üksnes siis, kui Eesti loobub õiguslikust vundamendist, millele toetub tänaseks taastatud vabariigi riigiõiguslik ja rahvusvahelises õiguses ankurduv järjepidevus. Ilma selle järjepidevusega muutub aga Eesti suvaliseks endiseks Nõukogude vabariigiks, kes peab tänagi Venemaa sõna kuulama.⁹²

Sellega lükkas Venemaa ametlikult ka tagasi võimaluse, nagu võiks Venemaa tunnustada Tartu rahulepingu kehtivust mingiski kontekstis ja Tartu rahulepingu järgne piir saaks olla kas või teoreetiliseks aluseks uue piirilepingu sõlmimisel ka juhul, kui Eesti nõustuks kontrolljoone mõlemapoolse tunnustamisega riigipiirina.

Õhkkond läbirääkimistel mõnevõrra muutus, kui 18. detsembril 1994 peaminister Andres Tarand kinnitas, et Eesti on valmis alustama läbirääkimisi Eesti-Vene piiri teatud korrigeerimiseks, kui Venemaa tunnustab Tartu rahulepingut kui Eesti riigi sünnilepingut rahvusvahelises mõttes.⁹³ Tarand oli öelnud välja seisukoha, et Eesti positsioon piiritulis Venemaaga on muutumas ning Eesti on valmis tegema järeleandmisi, juba kaks päeva varem Helsingis pressikonverentsil.⁹⁴ Teisisõnu tähendas see kinnitust, et Eesti nõustub ajutise kontrolljoone muutmisega riigipiiriks, kuigi sõnaselgelt seda peaminister välja ei öelnud. Eesti asus piiriküsimuses järeleandlikule positsioonile, kartes, et vastasel korral võime mängida ennast ajutisse välispoliitilise isolatsiooni, sest selleks ajaks oli abso-

⁸⁷ ETA, Rahva Hääl, 17.08.1992.

⁸⁸ BNS, Päevaleht 19.08.1992.

⁸⁹ Eesti Vabariigi Valitsuse poolt 30.05.2005 algatatud Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti-Vene riigipiiri lepingu ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu ratifitseerimise seaduse eelnõu ning seletuskiri.

⁹⁰ A. Sandre. Venemaa jaoks pole Tartu rahulepingut olemas. – Hommikuleht 18.02.1994.

⁹¹ P. Raudjas. Venemaa ja Haagi kohus. – Hommikuleht 23.03.1994.

⁹² C. G. Ströhm. Die Welt 07.07.1994; Rahva Hääl 11.07.1994.

⁹³ BNS, Eesti Sõnumid 19.12.1994; Eesti Vabariigi Valitsuse poolt 30.05.2005 algatatud Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti-Vene riigipiiri lepingu ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu ratifitseerimise seaduse eelnõu ning seletuskiri.

⁹⁴ Postimees 17.12.1994.

luutselt selge – piiritulis Venemaaga oleme üksi.⁹⁵ See võimaldas piiriküsimuste arutelus edasi minna ja moodustada riikidevahelised delegatsioonid piiriläbirääkimisteks (Eesti delegatsioonid Vabariigi Valitsuse 9. jaanuari korraldustega), mida Eesti poolel juhtis Raul Mälk ja Vene poolel Vassili Svirin.⁹⁶

Siiski ei tulnud Venemaa poolt mingeid märke, nagu oldaks Tarandi esitatud kompromissettepanekuga nõus ja Venemaa oleks valmis tunnustama Tartu rahulepingut kehtiva dokumendina. Venemaa Euroopa asjade asevalisminister Sergei Krõlov hoopiski rõhutas, et Venemaa ja Eesti vahelist piiriküsimust tuleb lahendada lähtudes praegusest reaalsusest, mitte aga 1920. aasta Tartu rahulepingust. Samas tunnistas ta, et Eesti-Vene piirivaidluses on täheldatavad mõningad nihked. Venemaa käsitleb Tartu rahulepingut üksnes ajaloolisest aspektist. On olemas hilisem juriidiline baas, näiteks 1991. aasta Eesti-Vene riikidevaheliste suhete aluste leping, milles piiriküsimus on täpselt sõnastatud.⁹⁷

President Jeltsin võttis nõuks mõjutada Eestit lausa USA kaudu. Kirjas Bill Clintonile 20. juunist 1996 ta muu hulgas kutsus USA-d üles sundima Eestit loobuma Taru rahulepingu tõstatamisest ja tõdes – mida kiiremini Tallinn mõistab reaalsust, et Eesti-Vene suhete aluseks saab olla üksnes 12. jaanuari 1991. a. leping, seda varem allkirjastatakse ka piirilepe.⁹⁸

Delegatsioonid leppisid piirilepingu põhittekstis kokku ja selle kinnitasid 25. oktoobril 1996. a. delegatsioonide asejuhid Kalev Stoicescu ja Sergei Lazarev.⁹⁹ Lahkarvamuks jäi endiselt tööik, et Eesti käsitles end Tartu rahulepingu sõlminud riigi õigusjärg-

lasena, mida Venemaa ei tunnusta, ja soovis viidata Tartu rahulepingule ka lepingu preambulas.¹⁰⁰

Eestis tekkis ka küsimus, kas uut piirilepingut on võimalik sõlmida ilma põhiseadust muutmata, sest põhiseaduse paragrahv 122 sätestab, et Eesti maismaapiir on määratud Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega.¹⁰¹ Enamik erakondi ja juriste tõlgendas viidet teistele riikidevaheliste piirilepingutele samuti kui õigust sõlmida ka Tartu rahulepingus kehtestatud piiri muutev leping. Õiguskantsler Eerik-Juhan Truuväli järeldas, et kui vähemalt üks uue piirijoone koordinaatpunkt langeb kokku Tartu rahulepingu järgse piiriga, siis vastuolu põhiseadusega ei teki.¹⁰² Kattuvaid piirilõike leiti kaks ja piiri pöördepunkte kolm.

Eesti pool soovis iga hinna eest näidata lääneriikidele, et on teinud enda poolt kõik võimaliku piirilepingu sõlmimiseks. Selle põhipõhjuseks oli lootus saada 1997. aastal kutse liitumisläbirääkimistele Euroopa Liidu (edaspidi EL) ja Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooniga (edaspidi NATO). Veel oktoobris 1996 rõhutas peaminister Tiit Vähi, et Tartu rahu kehtib ja selles osas me ei pea Vene poolega läbirääkimisi.¹⁰³ See avaldus ei sisaldanud vastust, kas Eesti seisukoht on jätkuvalt, et Tartu rahuleping peab olema Venemaa poolt lepingus tunnustatud. Valitsus oli ilmselt juba otsuse teinud viimastest nõudmisest taganeda, sest hoolimata sellest, et Euroopa Komisjoni esinduse juht Ivo Dubois oli juba septembris rõhutanud, et Eesti-Vene piiriküsimuse lahendamine ei ole eeltingimuseks Eesti liitumisel EL-iga,¹⁰⁴ läks valitsus järgmisele järeleandmisele.

⁹⁵ U. Helme. Piir tahab taastamist. – Aja Pulss 1992, nr. 10, lk. 160.

⁹⁶ Riigi Teataja II 1996, nr. 3, lk. 9; Riigi Teataja II 1996, nr. 3, lk. 10.

⁹⁷ Interfax-BNS, Postimees 28.12.1994.

⁹⁸ <http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/96/07/11/uudis.htm/>.

⁹⁹ Eesti Vabariigi Valitsuse poolt 30.05.2005 algatatud Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti-Vene riigipiiri lepingu ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu ratifitseerimise seaduse eelnõu ning seletuskiri.

¹⁰⁰ I. Bärenklau. Eesti diplomaatia õppetunnid. – Postimees 04.11.2006.

¹⁰¹ Eesti Vabariigi põhiseadus 1992.

¹⁰² <http://www.vm.ee/466/5427.htmln/>

¹⁰³ E. Tammer. Piirikõnelus Venemaaga vajab sisepoliitilist selgust. – Postimees 11.10.1996.

¹⁰⁴ A. Jarne. Tartu rahu ei anna rahu. – Postimees 26.09.1996.

Lepingu preambulas otsustas ta loobuda viiest Tartu rahulepingule ja nõustus sõlmima tehnilise lepingu, ilma preambulata, hoolimata sellest, et erakonnad olid ümarlaual kokku leppinud, et kui piirilepped lähevad ratifitseerimisele, siis üksnes koos täiendava selgitusega.¹⁰⁵

Näis, nagu oleks Venemaale tulnud vastu kõiges ja täiendavaid ettekäändeid piirilepingust keeldumiseks ei tohiks enam olla. 4. novembril 1996. a. kohtusid Petroskois välisministrid Siim Kallas ja Jevgeni Primakov. Eesti poolel oli lootus jõuda piirilepinguga lõpusirgele, Eesti suursaadik Moskvas Mart Helme kinnitas, et piirilepingule allakirjutamine on lähedal.¹⁰⁶ Kuid Venemaa käitus traditsioonilisel kombel: kui on antud järele, siis on lootust saavutada uusi järeleandmisi. Primakov ründas Eestit kõikvõimalike süüdistustega ja sidus piirileppe Eestis elavate venelaste „inimõiguste ja humanitaarküsimuste lahendamisega”.¹⁰⁷ Eestile esitati nõudmispakett, nn. 14 punkti, millega nõuti järjekordseid järeleandmisi eeltingimusena Eesti-Vene suhete parandamiseks.

Kõik, mis Petroskois saavutati, oli lepingu parafeerimine poolte vahel, aga allkirjastamises kokku ei lepitud. Eesti ettepanekust kirjutada lepingutele alla 2. detsembril 1996. a. Lissabonis toimuval OSCE tippkohtumisel Vene pool keeldus.¹⁰⁸ Piirilepingute teema jäi soiku rohkem kui kaheks aastaks.

Miks piiriküsimus osutus sedavõrd tõsiseks probleemiks Eesti ja Venemaa vahelistes suhetes, oli tingitud pigem põhimõttelistest eriarvamustest riikide vahel kui praktilistest probleemidest. Piirirežiim ajutisel kontrolljoonel hakkas järkjärgult tööle ja rahaldas tollaegsed piiri funktsioonid mõlema riigi jaoks. Suurimaks kaotajaks jäid need, kelle võimalused liikuda oma ajaloolisel asualal olid piirirežiimi tõttu piiratud. Kuid põhimõttelised eriarvamused olid eksistentsiaalse tähtsusega.

Eesti võimudel oli ülimalt keeruline loobuda Tartu rahulepingu järgsest piirist mitmete emotsionaalsete asjaolude tõttu. Avalikus arvamuses valitseva õiglustunde järgi pidid ebaseaduslikult Venemaaga liidetud alad kuuluma Eestile ja sellest loobumist tunnetati reetmisena. Täiendavalt survestas Eesti valitsust nn. setu faktor. Kui perspektiivtust saada tagasi Petserimaa ja Narva jõe tagused alad tajuti juba 1991. aasta sügisel ja järgneva kolme aasta jooksul, sai see suurema osa inimeste veendumuseks (mis ei tähenda, et sellega lepitati), siis Tartu rahulepingu kahtluse alla seadmises nähti otsest kallaletungi Eesti riikluse alustele. Tartu rahu oli põhiseadusliku tähtsusega akt, millest taganemine ei saanud kuuluda valitsuse ega ka mitte Riigikogu pädevusse, vaid oli üldrahvalik väärtus. Tartu rahuga seondus järjepidevus, mis eristas Eestit NSV Liidu endistest vabariikidest ja lõi sellega moraalse aluse pürgida euroatlantilise keskkonda ja mitte arvestada Venemaa metropolistlike ambitsioonidega. Viimane ei olnud ilmselt siiski ainult tunnetusliku tähtsusega, vaid omas ka praktilist väärtust, sest 1990. aastatel valitses kõikjal kindel veendumus, et endistel NSV Liidu vabariikidel ei saa olla võimalust ühineda EL-i ja NATO-ga, kuid Balti riikide puhul seda võimalust tunnustati.

Vene poole seisukohti analüüsides tuleb tõdeda, et Venemaa ei ole mingis faasis suhetes Eestiga andnud mõista, et ta tunnustab Eesti järjepidevust sõjaeelse riigiga. Kui veel 1990-ndate alguses üksikutel juhtudel tunnustati, et Eesti sattus NSV Liidu koosseisu oma tahte vastaselt (millest tänapäeval ei taheta enam rääkida), siis okupatsiooni ja ebaseadusliku anneksiooni fakti ei ole Vene pool tunnustanud, jäädes sellega erinevale seisukohale enamiku maailma riikidega. Tartu rahuleping aga olla Venemaale alandav ja peale surutud ajal, mil Venemaa oli nõrk. Kuna Venemaa käsitleb Eestit kui

¹⁰⁵ Riigikogu stenogramm 08.06.2005.

¹⁰⁶ T. Sildam. Eesti ja Vene välisminister otsivad kokkulepet. – Postimees 20.10.1996.

¹⁰⁷ U. Helme. Piir tahab taastamist. – Aja Puls 1992, nr. 10, lk. 165.

¹⁰⁸ Välisministri informatsioon valitsuskabineti nõupidamisele 13.05.2005; <http://www.vm.ee/466/5427>

NSV Liidust eraldunud liiduvabariiki, siis lähtub ta ka liiduvabariikidevaheliste piiride seaduslikkusest. Kas sellest saab järeldada, et Eestis valitsenud lootus, nagu võiks Venemaa nõustuda Tartu rahulepingu ja sellejärgse piiri tunnustamisega, oli algusest peale illusioon ning Eesti mängis end lihtsalt diplomaatilisel nurka?

Võrreldes Vene poole jäikusega, oli Eesti positsioon võrdlemisi heitlik ja kergesti haavatav.¹⁰⁹ Illusioon see ilmselt oli, kuid õigusliku järjepidevuse tees tugevdas Eesti positsiooni hoopiski lääneriikide silmis, kes lahterdasid Eesti lahku endistest NSV Liidu liiduvabariikidest ja avaldasid sellele tuginedes survet ka Venemaale, näiteks vägede väljaviimise ja Eesti kodakondsuspoliitika aktsepteerimise küsimuses.

Venemaa positsiooni jäikus Tartu rahu ja piiriküsimuses ei ole olnud siiski pelgalt põhimõtteline, vaid selles on selged võrsed Venemaa kavandatud välispoliitikas, mille ütles juba 1992. aastal võrdlemisi avameelset välja Sergei Karaganov.¹¹⁰ Tunnustades okupatsiooni ja ebaseaduslikku anneksiooni, ei oleks Venemaal argumente vaadelda Balti riike kui lähivälismaad, nõuda nõukogudeaegsetele sisserändajatele kodakondsust 0-variandi alusel ega vähemusrahvuse staatus, samuti mitte vene keele tunnustamist riigi- või isegi vähemuskeelena. NSV Liidu välisvõla ja sõjaväe küsimustes loobus Venemaa siiski üllatavalt kiirelt oma pretensioonidest.

Muidugi võib Venemaa soovimatusest arutada Eestiga Tartu rahu järgset piiri eeldada veel mõnda aspekti. Kõigepealt, Venemaa hirm olukorra ees, kus piiride muutmise luuakse pretsedent ja käivitatakse ahelreaktsioon. Põhjusi esitada Venemaale pretensioone piiride suhtes on paljudel naaberriikidel. Samas on Venemaa ise kasutanud seda relva teiste riikide vastu, tekitades territoriaalseid ja piiriprobleeme (Gruusia, Moldova). Ja alahinnata ei saa siinjuures ka

prestiiži küsimust: Venemaa ei tee ühelegi riigile territoriaalseid järeleandmisi.

Vaadeldes Eesti ja Venemaa piiriläbirääkimiste kulgu aastatel 1992–1996, joonistub selgelt välja, et Venemaa positsioon nende käigus ei muutunud. Venemaa lükkab tagasi kõik kompromissid ja esitab Eestile pidevalt uusi tingimusi. Eesti loobub aga järk-järgult kõikidest enda poolt läbirääkimistel seatud tingimustest, sealhulgas Tartu rahulepingu mainimisest piirilepingus, jõudes 1996. aastaks Venemaa platvormile. Saatuse pilkena ei nõustu aga Venemaa sõlmima piirilepingut ka omast platvormist lähtuvalt, vaid jätkab välja-pressimistaktikat, arvestades, et kui Eesti on juba nii palju järele andnud, siis annab veel. Tekitatakse õhkkond, kus Eesti peab olema tänulik selle eest, kui tal avaneb võimalus sõlmida piirileping Venemaa tingimustel, ja nagu oleks piirilepingu olemasolu üksnes Eesti, mitte aga Venemaa huvides.

6. Venemaa kaotab võimaluse takistada piirilepingu abil Eesti liitumist Euroopa Liidu ja NATO-ga

Eesti diplomaatia oli ühest küljest saanud tagasilöögi osaliseks ja lasknud Venemaal mängida Eesti olukorda, kus kõiges oli antud järele, kuid midagi ei olnud vastu saadud. Seis piirilepingu suhtes oli tegelikult sama, mis 1992. aastal, kui töörühmad läbirääkimisi alustasid. Teisalt võib pidada Eesti diplomaatia võiduks tööka, et EL tunnustas Eesti soovi piirilepinguni jõuda ning erinevalt varasemast seisukohast, et EL-iga ühineval riigil ei tohi olla piiriprobleeme naabritega, kinnitas EL nüüd ühemõtteliselt, et piirilepingu puudumine ei saa olla takistuseks Eesti liitumisel EL-iga. Kui Venemaa eeldab, et tal õnnestub piirilepingute allakirjutamisega viivitades pärssida Eesti väljavaateid saada EL-i liikmeks, siis see, et Eesti on teinud omalt poolt lepingu sõlmimiseks kõik, välistab selle. Vastupidine tähendaks,

¹⁰⁹ E. Berg, S. Oras. Eesti piiritlemine läbirääkimistel, lk. 88.

¹¹⁰ S. Karaganov. Problemy zaščity interesov rossijskogo orientirovannogo naselenija v „bližnem” zarubežje. – Diplomatičeskij Vestnik, nr. 5. 21/22, 15–30 nojabrja 1992, lk. 42–45.

et Venemaale antaks vetoõigus.¹¹¹ Euroopa Komisjoni liige Hans van der Broek avaldas lootust, et „Vene Föderatsioon saab aru, et me ei aktsepteeri mingeid vetosid mingite riikide poolt meie laienemise osas”.¹¹² Võib eeldada, et kui Eesti ei oleks teinud omapoolseid järeleandmisi ega tõestanud seeläbi siirast soovi piiriprobleem Venemaaga lahendada nendel tingimustel, mida EL aktsepteeris, siis ei oleks Eestiga ilmselt otsustatud alustada läbirääkimisi EL-iga ühinemise üle.

Vene pool jätkas piitsa ja prääniku mängu. Rahvastikuminister Andra Veidemannile suutis asevälisminister Aleksandr Avdejev jätta mulje, et Eesti-Vene suhetes on toimunud läbimurre parenemise suunas ning et piirileping on valmis ja sõlmitakse juba sel aastal.¹¹³ Samasugust optimismi ilmutas peaminister Mart Siimann.¹¹⁴

Uuesti pöörduiti tagasi piirilepingu juurde 1999. aasta kevadel, vahetult Riigikogu IX koosseisu valimiste eel. 26. veebruaril kiitis valitsus heaks tehniliselt täpsustatud ning viimistletud riigipiiri ja merepiiri lepingud koos lisadega.¹¹⁵ 5. märtsil, vahetult pärast valimistulemuste selgumist, kui põhimõtteliselt oli selgunud ka tulevase valitsuskooalitsiooni koosseis (valitsuse moodustas kolmikliit: Isamaaliit, Reformierakond ja Mõõdukad), kuid kui võimul oli veel peaminister Mart Siimanni juhitud valitsus, parafeeriti mõlemate lepingute tehniliselt viimistletud (põhimõtteliselt sama tekst, mis jäi seisma Kallase-Primakovi kohtumise järel) eelnõud koos kõigi lisamaterjalidega delegatsiooni juhtide Raul Mälgu ja Ludvig Tšižovi poolt.¹¹⁶ Paraku ei järgnenud ka sellele lepingute allakirjutamist. Võimalik, et Vene poolele ei sobinud Eesti valitsuse koosseis. Venemaa valitsusringkonnad kinnitasid korduvalt, et lepingu sõlmimist lükatakse edasi seetõttu, et Riigiduumas ei

ole ratifitseerimiseks piisavat toetust, kuigi kõigile oli selge, et Riigiduuma teeb kõik, mida käsib president Vladimir Putin. Ilmselt arvestas Venemaa jätkuvalt, et olukorras, kus Eestil (nagu ka Lätil) puudub piirileping, ei pääse need riigid EL ega NATO liikmeks.

Siiski ei võetud piirilepingu teemat formaalselt päevakorrast maha. Kohtumised ja arutelud piirilepingu teemal jätkusid, ootusi hoiti jätkuvalt üleval, kuid edasiminekut ei olnud. Jää hakkas uuesti liikuma alles siis, kui Eestist oli saanud NATO ja EL liikmesriik.

7. Miks Eesti-Vene piiriprobleematika on delikaatne?

Pole kahtlustki, et piiriküsimus on Eesti ja Venemaa vahelistes suhetes hell teema. Põhjusi on selleks ajaloos piisavalt, kuid kas minevik mõjutab tänapäeva puhtemotsionaalselt või on sellel ka reaalne välis- ja julgeolekupoliitiline mõõde?

Eesti avaliku elu juhtivad tegelased tulid avalikult välja piiriteemaga 1917. aastal, rõhutades esialgu vajadust, et eestlaste asuala peaks moodustama ühe ja tervikliku administratiivse üksuse. See oli väljakutse Venemaa võimudele sooviga muuta kubermangupiire. Tartu rahulepinguga saavutati olukord, kus eestlaste etniline territoorium kuulus tervikuna ühe riigi – Eesti Vabariigi – koosseisu. Väljapoole jäi vaid diasporaa, mis oli tekkinud eestlaste väljarände tulemusena. Sellega teostus eestlaste ettekujutus, et loomulik piir on rahva etniline piir, ja sellest arusaamast tulenevat rõhutati juba Vabadussõja lõppfaasis, et Eesti Vabariik ei soovi oma koosseisu teiste rahvastega asustatud alasid. Asjaolu, et Eesti Vabariigi koosseisu jäi territooriume, kus eestlased ajalooliselt ei

¹¹¹ H. Rumm. Piirivaidlus pole enam takistuseks. – Eesti Päevaleht 11.02.1997.

¹¹² K. Liik. Euroopa Liit kostis Kremli Eesti-Vene piirileppe eest. – Eesti Päevaleht 04.03.1997.

¹¹³ H. Talving. Andra Veidemann: Eesti-Vene suhetes on toimunud läbimurre. – Sõnumileht 31.07.1997.

¹¹⁴ H. Talving. Piirileping võidakse sõlmida juba tänavu. – Sõnumileht 14.08.1997.

¹¹⁵ Riigi Teataja II 1999, nr. 4, lk. 26.

¹¹⁶ Eesti Vabariigi Valitsuse poolt 30.05.2005 algatatud Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti-Vene riigipiiri lepingu ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu ratifitseerimise seaduse eelnõu ning seletuskiri.

asunud, oli tingitud strateegilistest, aga mitte imperialistlikest kaalutlustest. Eesti idapiiril on olnud tähtsus „lisaks rahvusliku järjepidevusega seotud atribuutikale ka stabiilsuse ja julgeoleku tagatisena [– –]. Seega on piiride ülesandeks lisaks järjepidevuse rõhutamisele ja ka mõttelise Eesti ruumi loomine.”¹¹⁷

Seega lähtus eestlaste teadvuses piir sotsiaalsest taustast ning juriidiline piir oli üksnes selle vormistus. Sellepärast on eestlased tajunud ebaõiglusena „põliste Eesti alade” lahutamist Eestist ja suhtunud küllaltki ükskõikseltselt mitte-eestlaste alade eraldamise Eestist. Tartu rahu järgset piiri on eestlased pidanud pühaks seetõttu, et see on seotud omariikluse ja järjepidevusega, mitte niivõrd põhjusel, et Tartu rahu piirides on Eesti suurem kui praegustes *de facto* piirides. Tartu rahu piiride vaidlustamises tajutakse rünnakut omariiklusele. Selline suhtumine piiridesse oli iseloomulik pea kõikidele rahvastele, kes teadvustasid end rahvusliku liikumise tulemusel 19. sajandil ja saavutasid omariikluse rahvusriigina.

Impeeriumide arusaamine piiridest on olnud teistsugune ja primaarne on just juriidiline piir. Riigipiir piiritleb territooriumi, mis kuulub valitseja ja valitsuse võimkonda, kust kogutakse makse ja värvatakse sõjaväge. Seega on territooriumil tähtsus võimsuse ja mitte rahvusliku kuuluvuse seisukohalt. „Põlised alad” on pigem valitseja suveräniteedi alla kuulunud alad kui mingi rahva etniline territoorium. Argumendina kõlbab aga rahva etniline asuala piiride laiendamiseks küll, kuid teise rahva õigust selle argumendiga eraldada (enesemääramine) reeglina ei tunnustata või kui tunnustatakse, siis jõu survele. Venemaa retoorikas on domineerinud juriidilise piiri argumendid, ja „põline Vene ala” on territoorium, kuhu Vene sõdur on kunagi astunud. Selline arusaamade erinevus ilmnes juba Tartu rahule eelnenud läbirääkimistel Eesti ja Venemaa vahel, aga samuti pärast Eesti iseseisvuse taastamist Eesti ja Venemaa vahelistes piiriküsimustes.

Nii oli Eesti avalikkuse jaoks, mis kajastus ajakirjanduses ja erakondade seisukohtades, prioriteetne Tartu rahulepingu kui Eesti riigi sünnitunnistuse tähtsus, milles Venemaa lubas Eesti iseseisvust igavesti austada, ning tähtsuselt teine asjaolu, et eestlaste põlised asualad kuuluksid Eesti Vabariigi koosseisu. Tartu rahu järgse piiri taastamine ei olnud eestlaste üksmeelne taotlus, kui teised tingimused oli võimalik teisel moel täita. Nagu märkis E. Berg – „kellele markeerib *de iure* Eesti riigipiir kaotatud idaterritooriume ja vabariigi sünni- ja südametunnistust, kelle jällegi on see seotud rahvusliku ühtsuse ja jagamatu eluruumiga”.¹¹⁸

Venemaad ei kohutanud hirm omariikluse kadumise ees, kuid see, et jäädakse ilma territooriumidest, mis kunagi olid allutatud, tundus vastuvõetamatuna. Eesti iseseisvusega lepiti reaalpoliitilises mõttes kui paratamatusega, samas reaalpoliitilises võtmes aga ei soovitud tunnustada neid õiguslikke tõiku, mis oleksid andnud Eesti iseseisvusele tugevamad tagatised, kui Venemaa seda soovis. Õigusliku järjepidevuse küsimus on siinjuures Venemaale ilmselt hellem kui see, kust piir täpselt kulgeb, sest see tähendaks oma vigade tunnustamist. Kuid Tartu rahu järgse piiri tunnustamine oleks tähendanud ka Tartu rahulepingu tunnustamist ning NSV Liidu anneksiooni käsitlemist ebaseaduslikuna kõigi sellest tulenevate tagajärgedega. Siin on olulised nii materiaalsed kui ka subjektiivsed-emotsionaalsed aspektid. Esmalt suurriikluse küsimus. NSV Liit lakkas 1980-ndate lõpus olemast superriik. NSV Liidu lagunemine ja majanduse kokkuvarisemine tõstasid küsimuse, kas Venemaa on enam üldse suurriik. Et aga mitu põlvkonda venelasi oli kasvatatud „deržaava” vaimus, siis pidi suurriikluse kaotamises tingimata leitama süüdlane ja sellega leppimine oleks olnud mitme põlvkonna küsimus. Siin on hea võrdlus Saksamaa näol. Pärast kaotust Esimeses maailmasõjas, mille käigus Saksamaa jäi ilma territooriumidest nii idas kui

¹¹⁷ E. Berg, S. Oras. Eesti mõttelise asendi kaardistamisest, lk. 61.

¹¹⁸ E. Berg. Eesti tähendused, piirid ja kontekstid, lk. 12–13.

ka läänes, muutus ta teisejärguliseks riigiks, kuid suurriikluse vaim ei leppinud sellega, süüdlane leiti juutides ning selle laineharjal tõusid võimule suurriikliku ja maailmavalutusliku retoorikaga natsionaalsotsialistid. See on hoiatav näide, mis Venemaal juhtuda võib, kui suurriiklikku meelsust ei suudeta ohjeldada, vaid vastupidi, seda õhutatakse erakorraliste meetmete õigustamiseks. Sakslaste suurriiklus suruti maha alles Teise maailmasõja järel ja väljastpoolt tulnud jõuga. Kuid NSV Liit polnud ei kaotaja ega välisriikide poolt okupeeritud. Kontrolli säilimine endise NSV Liidu territooriumi üle oli Venemaale mingisugunegi leevendus. Venemaa arusaama järgi kuulusid sellesse kategooriasse lahutamatu ka Balti riigid, mistõttu võimalus, et nendega suheldaks kui võrdsete partneritega ja, veel enam, nende endi esitatu tingimustel, ei tulnud kõne allagi.

Kuid Eesti annekteerimise eitamisel ja vabatahtliku ühinemise retoorikal oli ka hoopis praktilisem külg. See on kohustuste ja vastutuse jagamine NSV Liidu ajal toimunu eest. Taastatud riigina ei oleks Eestil olnud teiste endiste liiduvabariikide ees mingisuguseid kohustusi välisvõla ega relvajõudude suhtes, nagu ka kohustust tagada NSV Liidu aegsetele immigrantidele automaatselt Eesti kodakondsust. Ent just „venekeelne elanikkond”, endise NSV Liidu relvajõud ning majanduslik sõltuvus Venemaast olid need relvad, millega endisi liiduvabariike Venemaa kontrolli all hoida.¹¹⁹ Eesti puhul enamalt jaolt need meetmed tulemusi ei andnud, Eesti ei täitnud Venemaa ootusi keele- ega kodakondsuspoliitika küsimustes, Vene relvajõud tuli juba 1994.–1995. aasta jooksul välja viia, Venemaa majanduslik mõju muutus marginaalseks ning lõpuks ühines Eesti 2004. aastal tagatipuks NATO ja EL-ga. Venemaa diplomaatiliseks taotluseks oli omapoolsed soovid vähemasti koos piirilepinguga Eestile peale suruda, kuid seegi ei õnnestunud. Vastupidi, Venemaa

silmis Eesti pigem solvas Venemaad, lisa-des lepingu ratifitseerimise seadusele ülbelt ühepoolse deklaratsiooni. Suhtes Eestiga ei suutnud Venemaa võimud säilitada talle sisepoliitiliselt nii olulist prestiiži. Selle valgusel on Venemaa jäik ja vaenulik käitumine Eesti suhtes isegi arusaadav, kuigi Eestile ebameeldiv. Ja loomulikult ei või me teada, kas see käitumine oleks kuidagi teistsugune, kui Eesti oleks Venemaa suhtes paindlikum. Venemaa ootused rikuvad paratamatult Eesti suveräänsuse ja nii sise- kui ka välispoliitiliselt vaba valiku võimalusi.

Eestlaste optimism lootuses saavutada Tartu rahu järgne olukord Eesti ja Venemaa vahelistes suhtes oli seega põhjendamatu ega saanud kuidagi teostuda. Teostuda ei oleks saanud ka kompromissvariandid, kuna sellest hetkest, kui Eesti ja Venemaa vahel taastus riigipiir, omandas selle võimalik muutmine pretседendi tähenduse ning oluaks Helsingi 1975. a. kokkuleppe revideerimine (vähemasti Euroopas valitseva arusaama kohaselt). Endine läbirääkimiste delegatsioon juht ja välisminister Jüri Luik märkis 03.08.2000 antud intervjuus piiriläbirääkimistest: „[– –] ausalt öeldes, läbirääkimiste juhina ei raisanud ma meie vähest poliitilist ja rahvusvahelist kapitali selleks, et proovida meie positsioonidelt „lahendada” piiriküsimust. See oli täiesti lootusetu ja samal ajal sain aru, et ühiskond ei ole hetkel veel nõus seda aktsepteerima. [– –]. Lääne poolt vaadatuna tähendanuks see Helsingi kokkulepete rikkumist.”¹²⁰

Arusaam, et piiri küsimuses kompromissi saavutada ei ole võimalik, teadvustus järkjärgult, kuid vähemalt 1994. aastaks oli Eesti poliitilisele juhtkonnale see täiesti selge. Kaks aastat hiljem oli ka selge, et Tartu rahu mainimine piirilepingus ei ole mõeldav. Maksimum, mis oli võimalik saavutada, oli tehniline piirileping. Kuid oli ka alternatiiv – piirilepingut üldse mitte sõlmida. Pärast seda, kui Eesti

¹¹⁹ S. Karaganov. Problemy zaščity interesov rossijskogo orientirovannogo naselenija v „bliznem” zarubežje, lk. 42–45; M. Nutt. Jeltsini doktriin ja Eesti. – Nüüdis-Eesti ja poliitilised süsteemid. Ilmamaa. Tartu, 2008, lk. 377–385.

¹²⁰ E. Berg, S. Oras. Eesti piiritlemine läbirääkimistel, lk. 88.

oli kõigis küsimustes oma positsioonidest loobunud ja sel teel lääneriikidele tõestanud oma valmisolekut piirileping sõlmida ilma igasuguste tingimusteta, oleks võinud ka aja maha võtta. Berg ja Oras rõhutavad koguni, et „1998. aastaks on ametlikult loobutud Tartu rahu mainimisest piirilepingus. Ehkki see on ilmselt vähendanud pingeid Eesti-Vene läbirääkimistel, võib piiripretensioonidest loobumisega pidada Eestit loobunuks ka Eesti riikliku järjepidevuse ideest”.¹²¹ Kuid just järjepidevuse idee oli see, millest Eesti kõige kramplikumalt kinni hoidis. Samas ei ole teised autorid selles järjepidevuse ideest loobumist siiski näinud, sest järjepidevus ei saa seisneda ühes deklaratiivses aktis.

Kas piirilepingu saaga oli Eesti diplomaatiline läbikukkumine või edulugu? Ehk siis: kas Eesti diplomaatia lasi end üle mängida, andes kõiges vastaspoolele järele ja saamata midagi vastu? Või hoopiski pareeris Eesti diplomaatia Eestile liiga ahistava piirilepingu, säilitas õigusliku järjepidevuse ja enda eristaatuse tunnustamise, võrreldes SRÜ riikidega, ning lisaks suutis ületada tõkked, mis ähvardasid jätta Eesti välja NATO ja EL laienemisringidest 2004. aastal? Kui pidada silmas, et Eesti kõige olulisemaks prioriteediks oli ühinemine NATO ja EL-iga ning Tartu rahulepingu järgse piiri taastamist ei peetud niikuinii realistlikuks, siis tuleb tunnistada, et piiriläbirääkimiste protsess oli Eestile kokkuvõttes edukas. Kuid siinjuures tulebki ilmselt rõhutada, et tähtsam kui leping ise, oli just protsess. Erinevad suhtumised nendes küsimustes kindlasti jäävad nii nagu erinevad seisukohad: kas piirilepingut on üldse Eesti ja Venemaa vahel vaja, kas Eesti oleks üldse pidanud pürgima NATO-sse ja EL-i ning miks ka mitte selline seisukoht – kas Eestil peaks üldse olema eristaatus võrreldes endise NSV Liidu liiduvabariikidega? Need küsimused on arutelu objektiks kindlasti ka tulevikus.

Mart Nutt

(1962)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo osakonna 1985, õppis aastatel 1985–1988 Tartu ülikooli aspirantuuris etnograafia erialal. 2004. aastast Tallinna Tehnikaülikooli doktorant. 1992. aastast väikeste vahedega Eesti Riigikogu liige. Uurimisteemaks migratsiooni- ja pagulastemaatika, inim- ja vähemuste õigused, Riigikogu välissuhtlemisalane pädevus ja tegevus.

¹²¹ E. Berg, S. Oras. Eesti mõttelise asendi kaardistamisest. – Eesti tähendused, piirid ja kontekstid. Kogumik. Eiki Berg, Saima Oras, Jaanus Veemaa. Tartu, 2002, lk. 63-64.